

19. YÜZYIL OSMANLI TOPLUMUNDA TARİKATLARIN DEVLET OTORİTESİ KARŞISINDAKİ TUTUMLARI

ZEKERİYA IŞIK*

Giriş

Osmanlı toplumunda devlet-siyaset ve tarikat ilişkileri konusunda çalışmalar yapılmış olmasına rağmen tarikatların merkezi devlet otoritesinin kuralları, uyguladığı güç ve yaptırımlarına karşı geliştirdikleri birtakım kaçamak yollar hakkında kapsamlı bir çalışmaya ihtiyaç vardır. Her ne kadar bazı eserlerde bu konuya yapılan araştırmayla ilgisi kadar değinilmişse de bunların yeterli olduğu söylene-
mez. Oysa devlet mefhumunun tarihi kadar eski olan merkez-çevre ilişkileri kapsamında toplumun hemen her kesimi için söz konusu olan devlet yaptırımlarından kaçınma veya siyasal ve toplumsal çarklara kapılmadan yaşama imkânını arayıp bulma girişimlerinin olduğu anlaşılmaktadır.

Sözü edilen arayışı izah etmek amacıyla ortaya konan “Metis” kavramı, tabi/mâdun kesimlerin yasa karşısında geliştirdikleri saptırıcı pratikler birikimi olarak tanımlanmaktadır.¹ Erdoğan metisin sonsuz çeşitlilikteki taktiksel yaratıcılık, kurnazlık, hile, düzenbazlık, gizlenme, kılık değiştirme, numara yapma, simülasyon, dissimülasyon, savuşturma, kaytarma, tetiktelik ve kinizm biçimlerini anlatmak için kullanıldığını kaydetmiştir.² Ben burada konum gereği tabi/mâdun kesimlerin içinde yer alan tarikat ve sufi çevrelerden bahsedeceğim. Diğer mâdun kesimlerin geliştirdiği yol ve yöntemlere ve stratejik kinizm (devlet ve bürokratlarının kişisel çıkarları için başvurdukları yöntemler) meselesine girmeyeceğim.³

Merkezin meşruiyetini sağlama, otoritesini temin etme ve nihayet egemenliğini toplumun bütün kesimlerine yaymayı amaçlayan siyasal ve yasal ağlar örne

* Yrd. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Çorum/TÜRKİYE, zekeriyaaisik@hitit.edu.tr

¹ Necmi Erdoğan, “Devleti idare etmek, Mâduniyet ve Düzenbazlık”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 83, Kış 1999/2000, ss. 8-30, s. 8.

² Erdoğan, “Mâduniyet ve Düzenbazlık”, s. 9.

³ Çalışmam mâdun derken konum olan tarikat çevrelerini, metis derken de onların devlet otoritesi karşısında geliştirdikleri kaçamak yolları, hile ve düzenbazlıkları kast edeceğim.

girişimlerini, devletin dayatması ve kendi yaşam alanlarının daraltılarak yok edilmesi şeklinde algılayan çevrelerde toplum veya fert bazında çeşitli yollarla tepkime bulunulduğu görülmektedir. Bu tepkime devlet aygıtı ile yasalarının doğurduğu boşlukları doldurma ve buralardan fırsatlar devşirme şeklinde olmaktadır. Burada ne başkaldırma ne de boyun eğme; iktidarın otoritesine ve yasalarına uyarken onu çiğneme gibi paradoksal durumların söz konusu olduğu kaydedilmiştir.⁴ Diğer taraftan Osmanlı tarihi açısından metis repertuarının çok sayıda ve çeşitlilikte pratikler içermesi, aslında mutlak devlet iktidarı karşısında toplumsal bir deşarja ve isyan yerine kaçmanın daha isabetli ve yaygın bir yöntem olarak kanıksandığına işaret etmektedir. Barkey'e göre, Osmanlıların bir malvarlığı da kurumsal esneklik ve çeşitliliği, yani örgütsel çeşitliliği temel alan bir imparatorluk geliştirmiş olmalarıydı. O, Osmanlıların birçok yönetim sistemini, sınır bölgelerinin, yasaların ve mahkemelerin, gelir idaresi biçimlerinin ve dini çeşitliliğin farklı biçimlerde müzakere edilmiş olmasını kabul ediyorlardı derken aslında söz konusu metis repertuarındaki zenginliğin yapısal zeminini de ortaya koymuş olmaktadır.⁵

Mesela, Osmanlı tumar sistemi içerisinde adaleti temin için hazırlanan adaltnamelere rağmen köylü/mâdun kesim, kanunun kendisini koruyamadığını düşündüğünde, bürokrasi ile uzlaşma imkânı bulamadığında, yasal bir boşluk bulunduğu ya da çok bunaldığında yasalara rağmen çift-bozan olup toprağını terk ederek, otoritenin ulaşamayacağı tenha dağlık alanlara doğru çekilmek gibi bir metis politikası geliştirmiştir.⁶ Köylülerin elinde bulunan bu mutlak idareden kaçabilme kabiliyeti ve olanağı geniş çaplı köylü isyanlarının oluşmamasının en önemli sebeplerinden birisi olmalıdır. Loncalara dikkat çeken Faroqhi de Osmanlı'da tüccar ve zanaatkârların Osmanlı yönetiminin satın alma yöntemlerinden rahatsız olduklarını ancak örgütlü bir yapıya da sahip olmasına rağmen bu grubun yalnızca bir kez XVIII. yüzyılda düzenlenecek bir sefer öncesi İstanbul'daki zanaatkârlardan da fedakârlık yapmalarının istenmesi üzerine yaptıkları protesto dışında bir eylemlerine rastlanmadığını kaydetmiştir.⁷ Aslında bu durum bile zanaatkârların

⁴ Erdoğan, "Mâduniyet ve Düzenbazlık", s. 9,11.

⁵ Karen Barkey, *Farklılıklar İmparatorluğu*, çev. Ebru Kılıç, Versus Yayınları, İstanbul 2011, s. 99.

⁶ Bu konudaki bilimsel tartışmalar için bk. Erdoğan, agm., s. 40-42; Halil İnalçık, Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012, s. 254-255; Halil İnalçık, *Osmanlı'da Devlet Hukuk Adâlet*, Eren Yayınları, İstanbul 2005, s. 119-120. Bağımsız Osmanlı köylüsünün merkezi otoriteyi temsil eden yerel güçlerle mücadelesi hakkında Huri İslamoğlu'nun değerlendirmeleri için bk. Huri İslamoğlu, "16. Yüzyıl Anadolu'sunda Köylüler, Ticarileşme ve Devlet İktidarının Meşrulaştırılması", *Osmanlı Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarm*, Editörler: Çağlar Keyder, Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, ss. 59-81, s. 65.

⁷ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam- Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s. 65-66.

ve onların çıkarlarını korumak için kurulan Loncaların birtakım metis yöntemleri geliştirdiklerini göstermektedir ki nitekim söz konusu sefer kamuoyu baskısıyla düzenlenememiştir.⁸

Başka bir örgütlü yapı olan göçebe aşiretlere dikkat çeken Lindner de aşiret liderliği etrafındaki oluşumun hem Osmanlı iktidarına hem de vergi ve kurallar vaaz eden yasalarına bağlılık noktasında pek hevesli olmadıklarından bahsederek,⁹ at (yürükler) ile kalem (devlet bürokrasisi) arasındaki çekişmelere dolayısıyla göçebelerin mâdun kesim olarak otorite ve yasalardan kurtulmak amaçlı mücadelelerine işaret etmiştir.¹⁰ Kasaba ise aşiretlerin devlete düzenli vergi verdiklerinde bile servetlerini ve güçlerini devlete karşı yükümlülüklerinin miktarını ve biçimini belirlemede bir kalkan olarak kullandıklarından, dahası konularının tehdit edildiğinde ya da ayrıcalıklarına zarar geldiğinde kendilerine özgü toplumsal örgütlenmelerini -bir metis- silah olarak kullanabildiklerinden bahsetmektedir.¹¹

Söz konusu bu mâduniyet rolüne bürünme ve metis politikaları geliştirme durumu tabii ki şeyh merkezli teşkilatlı yapılanmalar olan tarikatlar için de geçerlidir. Nitekim Kasaba IX ve XI. yüzyıllar arasında Afganistan'dan İran ve Anadolu'ya yayılan Kerramilik hareketini; 1240'da Selçuklulara karşı Baba İshak ayaklanmasını; 1527'de çoğunlukla Şii ve Bektaşî tarikatından olarak nitelediği Kalender Çelebi ayaklanmasını bir nevi çevre-merkez kapışması bağlamında hatırlatırken aslında tarikatların geliştirdiği en radikal metis uygulamasına yani isyana dikkat çekmiş olmaktadır.¹² Lowry ise Şeyh Bedreddin kıyamına Osmanlılara karşı Müslüman ve Hıristiyan çevreleri bir araya getirmeyi başaran bir halk ayaklanması olarak dikkat çekmekte¹³ böylece aslında tarikatların örgütlü yapıları sayesinde sultanın mutlak iktidarına karşı kıyama kadar varan birtakım yollara tevessül edebildiklerini ortaya koymaktadır.¹⁴

⁸ Faroqhi, *Osmanlı Kültürü*, s. 66.

⁹ Rudi Poul Lindner, *Ortaçağlar Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, çev. Müfit Günay, İmge Yayınları, Ankara 2000, s. 95-96.

¹⁰ Lindner, *Göçebeler ve Osmanlılar*, s. 121-159.

¹¹ Reşat Kasaba, *Bir Könar Göçer İmparatorluk, Osmanlıda Göçebeler, Göçmenler ve Sığınmacılar*, çev. Ayla Ortaç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012, s. 44-45.

¹² Kasaba, *Osmanlıda Göçebeler*, s. 45.

¹³ Heath Lowry, *Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı*, çev. Kıvanç Tanrıyar, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 150-151.

¹⁴ Balivet ise Bedreddin'in bir mutasavvıf olarak cezbe yoluyla edindiği içsel deneyimi siyasi emellerin ve eylemlerin hizmetine sunma zamanın geldiğine karar verdiğini belirterek çevrenin örgütlenmesindeki itici güç olarak tasavvufi ve mistik değerlerin kullanıldığını işaret etmiştir. Michel Balivet, *Şeyh Bedreddin-Tasavvuf ve İsyân*, çev. Ela Gültekin, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011,

Osmanlı toplumunda gündelik hayatın hemen her alanında devlet-tarikat, bürokrasi ile meşâyih karşılaşmasından rahatlıkla bahsedebiliriz.¹⁵ Ancak devletle tarikatı aynı mekân ve toplum üzerinde birleştiren süreçlere rağmen, iktidarı, tarikat karşısında çaresiz bırakan, korkutan ve kaygılandırılan hususlar vardır. Aslında söz konusu hususlar dinî ve mistik donanımlara haiz güçlü örgütlü bir yapısı olan tarikatın devletle geliştirdiği ilişkilerde iktidara rağmen birtakım metis/kaçamak yol ve yöntemler geliştirmesinde etkili olmuştur. Söz konusu hususlar, şeyhin tartışmasız dini ve dünyevi bir lider olarak bütün saygınlıkları, hürmetleri ve coşkun bağlılık duygularını şahsında toplaması,¹⁶ yani ihvan topluluğu içinde şeyhe biatın devlete/sultana olandan çok daha öncelikli ve güçlü olması,¹⁷ şeyhin dünyadan elini eteğini çekmiş mistik bir şahsiyet görüntüsü altında ne zaman alevleneceği hiç belli olmayan mehdi, kutub, gavs vb. birtakım ilahi yetilerle donatılmış bulunduğu kuvvetle inanılması; nihayet bir tarikat topluluğunun (ihvanın) diğer cemaat türlerinden çok daha güçlü bağlarla birbirine kenetlenmiş olması, dolayısıyla Müslüman tebaanın oluşturduğu o büyük dinî cemaat (ümme) içerisinde zaman zaman ucu siyasi ve politik kavgalara ve kutuplaşmalara kadar gidebilen tefrikala-

s. 74; Nitekim Gölpınarlı, Bedreddin'in önceleritasavvufu ve semâ'î inkar ederken Husayn-i Ahlati'ye intisap ettikten sonra cezbeye tutularak kendisini riyazata verdiğini hatta bu ruh haletiyle kitaplarını Nil nehrine attığını kaydetmiştir. Abdülbaki Gölpınarlı, *Sınavna Kadısoğulu Şeyh Bedreddin ve Menâkıbı*, Milenyum Yayınları, İstanbul 2008, s. 70; Amasya'nın Çat köyüne yerleşen ve burada bir zaviye kuran Baba İlyas da yine dini ve mistik yaşantısı sayesinde kısa sürede çok sayıda mürit edinmiş, şöhreti Sultan Alaaddin Keykubat'a kadar ulaşmış ve sultan ile iyi ilişkiler kurmuştur. Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev ise Baba İlyas ve müritlerinin giderek çoğalmasını saltanatı, devlet düzeni ve rejim için tehlikeli görmüş ve bu iyi ilişkiler bozulmuştur. Bundan sonraki süreçte Baba İlyas'ın etrafındaki mürid topluluğu dini ve mistik temelli bir motivasyona sahip olsa da giderek siyasi, sosyal ve ekonomik nedenlerle de örgütlenen ve çevreden-merkeze doğru yürüyen dini olduğu kadar siyasal ve toplumsal bir harekete dönüşmüştür. Bk. Elvan Çelebi, *Menakıbu'l-Kudsîyye fi Menâsibi'l-Ünsîyye*, haz. İsmail E. Erünsal-Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. XLXVII-XLXVIII.

¹⁵ Zekerîya Işık, *Şeyhler ve Şahlar-Osmanlı Toplumunda Devlet Tarikat İlişkilerinin Gelişim ve Değişim Süreçleri*, Çizgi Kitabevi, Konya 2015, 17-68.

¹⁶ Nitekim Menâkıblarda Şeyhler'den bahsederken kullanılan abartılı saygı ve övgü ifadelerine rağmen zamanın sultanları hakkındaki sıradan nitelemeler bile tarikatların zahiri olarak gördükleri devlete ve sultana bakış açılarını göstermesi açısından önemlidir. Mesela Demir Baba Vilâyetnamesinde şeyhler ve Babalardan bahsedilirken kullanılan sultan, kutb, kaddesa'llahü sırrahül-aziz, kutbü'l-âlem vb. birçok saygı, övgü ve takdis edici sıfattan sonra dönemin hükümdarı olan Kanuni Sultan Süleyman için "...*Âl-i Osman'dan bir padişah geldi, nâmu Sultan Süleyman dırlırdı...*" şeklindeki basit niteleme bu durumu göstermektedir. Bk. *Demir Baba Velâyetnâmesi*, haz. Filiz Kılıç - Tuncay Bülbül, Grafiker Yayınları, Ankara 2011, s. 40.

¹⁷ Şeyhe sorgusuz, kesin itaat ve sadakatle bağlılık tasavvufi bir adâb olarak kabul edilir. Bk. Ebû Abdurrahmân es-Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risaleleri*, çev. Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1981, s. 56; *Küşeyrî Risalesi*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh yayınları, İstanbul 1991, 511-513; Velilerin diğer insanlardan üstün vasıfları için bk. Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb-Hakikat Bîlgisi*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010, s. 273-280.

ra yol açmasıdır.¹⁸ Bu hasletleri ile tarikat gerek devlet kademeleri ve kaidelerine karşı gerekse toplum içerisinde otoriteyi yanılma ya da dikte edilen kurallardan kaçma yolunda aşağıda görüleceği üzere önemli avantajlar elde etmiş görünmektedir.

Göz önünde bulundurulması gereken bir mesele de bu tür gelişmeler tahlil edilirken zamanla değişen devlet ve toplum dinamikleri ile birlikte mâdun kesimlerin denedikleri yol ve yöntemlerde de değişikliklerin olabileceğidir.¹⁹ XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren içerden ve dışardan-özellikle Batılı devletlerin emperyal hedefleri doğrultusunda²⁰ giderek artan modernleşme ve merkezileşme taleplerinin geleneksel kurumlar için kısa sürede radikal bir dönüşümü dayattığı görülmelidir.²¹ Nitekim bu süreçte Osmanlı devlet geleneğinde görülen, “Devlet-i ebed müddet” ve “Nizam-ı âlem” ideolojik yapılanmasının dinî ve geleneksel zeminini²² rasyonel, seküler düşünce ve kurumlara kaydıran yeni bir durum ortaya çıkmıştır. Siyasi, idari, askeri, ekonomik ve hukuki alanlardaki reformlarla devlet-teba ilişkisinde kul anlayışından vatandaşlığa, “*ulu'l-emr*” olarak görülen ve dinî mesnetlerden beslenen sultan ile bürokratlarından seküler bir anlayışla yeniden inşa edil-

¹⁸ Devlet-tarikat ilişkilerinde belirleyici rol oynayan söz konusu durumlar hakkında bk. Işık, *Şeyhler ve Şahlar*, s. 102-103.

¹⁹ Erdoğan, agm., s. 11; Ahmet Lûtfi Efendi özellikle Tanzimat Fermanı sonrası bazı kesimlerin “*Tanzimat var herkes istediğini söyler, dilediğini yapar*” şeklindeki davranış ve tutumlarını eleştirerek bu dönemde mâdun kesimlerce adeta Tanzimat değerleri üzerinden uygulamaya konulan metis politikalarını eleştirmekte ve “*Nelice-i hasıla şu oluyor ki, her şeyi güzel kullanmak ve sâ’-i istimalden kaçınmak aynı terbiye ve hikmettir*” diyerek bu usulsüzlüklere karşı çıkmaktadır. Ahmet Lûtfi Efendi, *Vak’a-Nüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi*, haz. M. Münir Aktepe, C. XI, TTK 1989, s. 137.

²⁰ Batılıların Osmanlı reformu ve toprak bütünlüğü siyaseti ile dayattıkları Batı düzeninin altında yatan emperyal düşünceleri için bk. Bedri Gencer, *İslam’da Modernleşme (1839-1939)*, Doğubatı Yayınları, Ankara 2012, s. 665-678.

²¹ Mutlakiyetçi devletten ulus devletine doğru akan Osmanlı siyasi ve politik düzeni ve bu modernleşme sürecinin yarattığı laik ve seküler yönlü zihniyet değişimi ile gelen, geleneksel yapılarıdaki düşünüş ve değişimler hakkındaki değerlendirmeler için bk. Gencer, *İslam’da Modernleşme*, s. 60-89; Osmanlı toplumunda modernleşme süreci ile başlayan ve birlikte varlığını sürdüren gelenek-yenilik paradoksu için bk. İhsan Çapcıoğlu, *Modernleşen Türkiye’de Din ve Toplum*, OTTO Yayınları, Ankara 2011, s. 173-175; Kapitalizmin Osmanlı’nın devletçi sosyo-ekonomik yapısı üzerindeki etkileri ve dayattığı toplumsal değişim için bk. Kemal Karpat, *İslam’ın Siyasallaşması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 7-8.

²² Ocak, Osmanlı Resmi (Yahut İmparatorluk) İdeolojisi Meselesi, Doğu Batı Yayınları, 29/2004, ss. 73-82, s. 78-79; Musa Kazancı, “Althusser, İdeoloji ve İletişimin Dayanılmaz Ağırlığı”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 57-1/2002, ss. 55-87, s. 57. Yılmaz Yurtseven, “Osmanlı Klasik Döneminde İdeoloji, Din Ve Siyasi Meşruiyet Üzerine Kısa Bir Değerlendirme” *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. XI, Sa.1-2, Yıl 2007, ss. 1255-1283, s. 1259.

meye başlanan devlet aygıtına doğru bir eksen kayması yaşanmıştır.²³ Değişim ile yozlaşmanın ve çöküşün birlikte yaşandığı bu süreçte Avcioğlu'nun belirttiği üzere zorbalık, devlet gücünü arkasına alma, rüşvet ve borçlandırma yoluyla nüfuz elde etme ve toprak ağalığına varacak derecede arazileri tekeline geçirme gibi durumlar ortaya çıkmıştır.²⁴ Böylece biri devlet içerisinde yükselen bürokrasi, diğeri taşrada toplum içerisinde yükselen yerel güçler olmak üzere iki ayrı dayatmacı güç odağı ortaya çıkmıştır. Bu çok yönlü değişim sürecinde bir önceki asrın imtiyazlı sınıfları birer kronikleşmiş mâdun kesimlere dönüşmüş, dolayısıyla devlete bakış açıları değişmeye başlamış metis yöntemleri de giderek artmış ve çeşitlenmiştir. Bu durumda tabi/mâdun kesimlerden birisi olarak şeyh ve dervişlerin metis yöntemlerinin de yer yer değişeceği, çeşitleneceği ve yeni boyutlar kazanacağı aşikârdır.

1. Gerçek Dışı Beyanlar (Hilâf-ı Hakikat) Yoluyla Kaçış Yöntemleri

Tarikat çevrelerinde görülen en belirgin metis politikalarından birisinin arşiv vesikalarında geçtiği şekliyle "*Hilâf-ı hakikat*" beyanlarda bulunmak suretiyle otoriteyi yanıltarak, onun gözü önünde ancak ona fark ettirmeden birtakım çıkarlar elde etmek olduğu görülmektedir. Mesela Ankara havalisinde vuku bulan bir hadise için Dâhiliye Mektûbu Kalemi'nden Evkaf Nezâreti'ne gönderilen bir tezkirede "*Tahkîk ve tedkîk-i keyfiyyet edilmeksizin*", "*Zâviye mevcûd olmadığı halde bazı kesân nâmına cihet tevcîhi için hilâf-ı hakikat...*" beyanda bulunulduğundan bahsedilmektedir. Halbuki hazîne-i evkafın görev tevcihlerini "*Mecelle üzerine icrâ*" ettiği hatırlatılarak böyle yapılmadığı anlaşıldığından, Evkâf-ı Humâyûn Nezâreti tarafından umuma tebliğ edilen emirler doğrultusunda hareket edilmesi istenmiştir.²⁵ Söz konusu olayda birisi memurların yapması gereken tetkikatı yapmadıkları diğeri ise meşâyihin gerçek dışı beyanda bulunması şeklinde bir ucu tekkede bir ucu devletin bürokratik kanalları içerisinde olan iki yönlü ancak olayın bürokrasi kanadında da tarikatın sosyal ağlarını ve nüfuzunu hatırlatan bir usulsüzlüğün olduğu anlaşılmaktadır. Nezaretin bu konuda umuma yönelik tebliği ise bu tür usulsüzlüklerin yaygınlığına işaret etmektedir.

Benzer başka bir olayda da, Yozgat'ta zaviyedârlık görevinin Şefik Efendi uhdesine tevcih istenirken yapılan tahkikatta Geylani zaviyesinin mevcut olma-

²³ Devlet aygıtının geçirdiği bu değişim ve dönüşüm için bk. Ejder Okumuş, Ahmet Cihan-Mustafa Avcı, *Osmanlı Devleti'nde Eğitim, Hukuk ve Modernleşme*, Ark Yayınları, İstanbul 2006 s. 232. Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, s. 160.

²⁴ Doğan Avcioğlu, *Türkiye'nin Düzeni-I*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1971, s. 123.

²⁵ BOA., DH. MKT. 2356/115, 30 Nisan 1316/13 Mayıs 1900, lef 1.

diği anlaşıldığından bu gibi gerçek dışı beyanatta bulunulması hususunun gerek umuma gerekse Ankara vilayetine bildirildiği kaydedilmiştir.²⁶ Diğer bir hadisede de Trhala'da Şeyh Ahmet Efendi Zaviyesinin mevcut olup olmadığının araştırılmasının istenmesi²⁷ tasavvufi çevrelerde tekke ve zaviye olmadığı halde gerçek dışı beyanlarla ve kanunsuz yollarla devlet hazinesinden rant elde etmeye yönelik girişimlerin yaygın olduğu izlenimi vermektedir. Kaldı ki, izlenen tek kaçamak yolu da olmayan tekke ve zaviyelere görev tevcihi değildi. Bunun yanında bazı meşâyh'in yine olmadığı halde tekkeleri varmış gibi göstererek devletten tamir parası talep ettikleri yolunda biz de kanaat uyandıran bir kayıt da mevcuttur. Nitekim Bursa'da olduğu söylenen ancak kayıtlarda bulunamayan bir Nakşi tekkesinin durumunun araştırılması istenmiştir.²⁸

Meşâyh'in mevcut tekkeleri kafasına göre yeniden inşa veya tamir ettirme konusunda da yasal ve idari boşlukları değerlendirerek birtakım kaçış yolları bulduğu görülmektedir.²⁹ Varol'un aktardığı bir hadise ise şöyle gelişmiştir: Topkapı Salı pazarı'nda Kazzaz Mehmed Efendi Dergâhı şeyhi Salih Efendi ve Andon Kalfa kendi aralarında anlaşmışlar tekkenin yeniden inşasını sağlamak ve masraflarını Evkaf Nezareti'nden almak istemişlerdir. Ancak, bu şahısların suç işledikleri, kasıtlı olarak tekkeyi yıkmak suretiyle hazineyi zarara uğratmaya teşebbüs ettikleri anlaşılmış, kendi tekkesini yıktıran Şeyh Ethem ile yine aynı yolla tekkesini yıktıran başka bir şeyh cezalandırılmıştır. Hatta şeyhin "... Allah aşkına ve sâhib-i makam- ı evliyallah aşkına bizim yüzümüzden kalfaya gadr-i külli olmayıp ..." gibi tasavvufi söylem ve yöntemlere yaslanarak kalfaya olan borcun ödenmesi talebi de reddedilmiştir.³⁰

²⁶ BOA., DH. MKT. Nr. 2316/116, 9 S 1318/8 Haziran 1900.

²⁷ BOA., A. MKT. Nr. 127/59, 9 C 1264/13 Mayıs 1848; Meşihat arşivinde yer alan Tekke Zaviye defterinde yer alan bir kayıta da benzer bir hadise şöyle gelişmiştir: "*Mehmed Tâhir imzalı iş bu arzihal kıvâat olundu. Cihet kaleminden zâhrına muharrer der-kenârda uhdesine tevâh-i istid'â eylediği dergâha dair kayd bulunamadığı...8 Şa'bân 1310*" ve durumun kayıt altına alınarak şeyhe iletilmesine karar verildiği belirtilmiştir. Bk., Meşihat Arşivi, 1771 Nolu Tekke Zaviye Defteri, Numro 175, s. 20. Meşihat Arşivi bundan sonra MA. TZD olarak geçecektir.

²⁸ BOA. A. MKT. MHM. Nr. 121/14, 12 R 1274/30 Kasım 1857.

²⁹ Defteri Dervişan'da devletin en ince detaylarına kadar tekke ve zaviyelerin tadilat ve tamiri için ne denli büyük kaynaklar aktardığına dair çok önemli bilgiler bulunmaktadır. Bk. Defteri Dervişan, *Yenikapı Mevlevihânesi Günlükleri*, haz. Bayram Ali Kaya - Sezai Küçük, Zeytinburnu Beled. Kült. Yayınları, İstanbul 2011, s. 350-355.

³⁰ Muharrem Varol, *Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011, s. 145; Aslında devletin tekke ve zaviyelerin tamirati konusundaki ketum tutumu yukarıdaki türden tarikat çevrelerince geliştirilen metis uygulamalarının nedenlerini de ortaya koymaktadır. Mesela XIX. yüzyılda Ankara'da halkın kutsal kabul ettiği mekânların başlıcaları olan Hacı Bayram Veli Camii ve türbesi

Kalfa hapse atılmış, dergâhların eski şekliyle yeniden yapılması için bu iki şeyhten bedellerinin alınmasına karar verilmiştir. Kalfa Andon'un ise amelelerin yevmiyelerini kendi cebinden ödemesi gerektiği belirtilmiştir.³¹ Devletin söz konusu hadisedeki sert tutumu, kamusal alanda son derece prestijli bir yeri olan tekkelerin inşa ve tamiri yapılmış olsa bile meşâyihin “*oldubittilerle*” hiçbir zahmete girmeksizin bütün masrafları hazineye yüklemelerini önlemek yolunda caydırıcılığı ön plana alan bir karar gibi görünmektedir.

Buna benzer bir başka hadisenin de Mostar'da görüldüğü, Açıkbaz Şeyh Celaleddin'in devletin kendisine tekke yaptırdığı yolunda bir şayia yayararak tekke inşasına başladığı, kendisine haremlik ve selamlıktan oluşan bir bina yaptırdığı belirtilmiştir. Mistik güçlerini de devreye sokarak bu sayede pek çok kişiyi kandırarak borç para aldığı anlaşılan şeyhin şikâyet edilmesi üzerine buraya bir müfettiş gönderildiği kaydedilmiştir.³² Şeyhin özünde “*hilaf-ı hakikat*” ile işe koyularak, ruhsatsız da olsa yaptırdığı tekkenin hem toplumsal baskılardan çekinilerek yıkılmayacağından yola çıkarak hareket ettiği hem de tekke ile birlikte kendisi ve ailesinin ikamet edeceği yer sorununu da çözmeyi ihmal etmediği görülmektedir. Bu tip hadiselerin kayıtlarda rastlanılma sıklığına bakıldığında toplumsal ağları ve halk muhayyilesindeki güçlü yerinin tarikata bu tür metis politikalarını uygulamak için imkân sağladığı söylenebilir.

2. Tekke Vakıfları ve Malları Üzerinden Metis/Kaçış Yöntemleri

Tekke ve zaviyelerin gündelik ihtiyaçlarının karşılanmasında ve tekke ile hayat bulan tarikatın sürekliliğinin sağlanmasında vakıf zamanla özellikle Osmanlı

---

ile Ankara Mevlevihanesi ve Taceddin Dergâhı'nın her üçünün de tamirâtı söz konusu olmuş Meclis-i Vala ile görüşmeler başlatılmış, ancak öncelikle üç yerin vakıf gelirleri de incelemeye alınmıştır. İlginç olanı ise incelemeler sonucunda vakıf gelirlerinin hiç birinin söz konusu binaların tamirat masraflarını karşılayamayacağı dolayısıyla tamirat masraflarının Evkaf Hazinesince karşılanması gerektiği belirtilmesine rağmen, merkezi hükümetin bunun mümkün olamayacağını belirterek tamirat için gerekli olan tahsilatın reaya üzerinden temin edilmesini salık vermesidir. Bk. Ahmet Koç, “Mevleviler ve Devlet: Ankara Mevlevihanesi Örneği (Ekonomik Statü, Vakıflar ve Yönetim)”, *Bellelen*, 276, Cilt: LXXVI-Sayı: 276-Yıl: 2012 Ağustos, ss. 527-552, s. 544-546. Savaş, Ali Baba Zaviyesi'nin bir hayli yekûn tutan giderlerini ücret ve maaşlar, tamirat ve aydınlanma, yolcu ve fakirlerin doyurulması, gelir fazlasının evlâd-ı vakfa taksimi şeklinde ayırmış ve bu gelir kalemleri hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Bkz. Saim Savaş, *Bir Tekkenin Dini ve Sosyal Tarihi Sivash Ali Baba Zaviyesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 131-136. Bu bilgilerden yola çıkarak vakıf mütevellileri ve meşâyihin farklı kaçış yöntemleri bularak binalarını ayakta tutma, tekkelerinin sürekliliğini sağlama çabalarına girmek durumunda kalacaklarını görmek zor değildir.

³¹ Varol, *Tarikat Politikaları*, s. 145.

³² Varol, *Tarikat Politikaları*, s. 146.

klasik çağından itibaren en önemli unsur olarak belirlemiştir. Bir başka deyişle, Osmanlı'nın devletleşmesi ile vakıf-tekke modelinin yaygın bir şekilde işe koşulması ve tarikatların bütün imparatorluk coğrafyasında yaygınlaşmaları aynı tarihsel düzlemde gerçekleştiği söylenebilir.³³ Vakıf-tekke modeli tarikatların sisteme, resmi İslam ve resmi ideolojinin çekim alanına girmelerinde başlıca amil olmuş bir nevi tarikatların devletleşmesinde (sisteme adapte olmalarında) etkin rol oynamıştır.³⁴

Vakıfların yaygınlaşması, vakıfları yöneten mütevelliler ile şeyhler arasında ve şeyh ailelerinin kendi içinde ciddi sorunlar yaşanmasına yol açmıştır. Bu durum devlete, büyük hâkim ve hakem olarak söz konusu problemleri çözmek için özerk olan tekkelerin işleyişine müdahale etme şansı tanımış, böylece devlet ile meşâyih arasındaki ilişkiler giderek bir patronaj ilişkisine dönüşmüştür. Diğer taraftan zaman zaman da vakıf şeyh ailesinin mâdun kesim olarak metis politikalarının bir parçasına dönüşmüş gerek tekke gerekse tebaa arasından şikâyetlere konu olmuştur.

Mesela, birden çok kişinin muhtelif zamanlarda Hacı Bektâş-ı Velî Dergâhı evkâfı hakkında dergâhın mütevellisi Cemaleddin Ahmed Efendi'yi Meclis-i Meşâyih'e şikâyet ettikleri görülmektedir. Şikâyetlerin sadece Meclis-i Meşâyih tarafından değil aynı zamanda konuyla ilgisi olan maliye gibi diğer kurumlarca da tetkik ettirilerek nihayet meclisin 22 Şevval 1327 tarih ve elli sekiz numaralı kararı ile devam eden şikâyetler için ayrıca bir tahkikata gerek olmadığına yer verilerek, önceden alınan kararın uygulanması emredilmiştir.³⁵ Burada dergâhın vakfı üzerinde ne türden bir usulsüzlük yapıldığı kaydedilmemekle birlikte devam eden şikâyetlerden olayın ciddiyetini anlamak mümkündür.

³³ XIX. yüzyıla gelindiğinde Anadolu'da tekkelerin tarikatlara göre dağılımı genel hatlarıyla şöyleydi: "Nakşebendiyye, Kâdiriyye ve Mevleviyye her biri doksandan fazla tekke ile birinci grubu oluştururken; Halvetiyye'nin ayrı ayrı Şâbâniyye, Uşşâkiyye, Sinâniyye, Cerrâhiyye kolları ile beraber; Bektâşîyye, Rıfâiyye, Sa'diyye ve Celvetiyye'nin ellinin altında kalan tekkeleri ile ikinciliği; Bedeviyye, Bayrâmiyye, Gülşeniyye ve Şâzeliyye 10'un altında kalan tekkeleriyle de son grubu oluşturmaktadır. Ancak Halvetiliğin kolları ile beraber mütalaa edildiğinde sayının yüzü aşarak Anadolu'da en yaygın tarikat konumunda olduğu görülür" Ekrem Özer, *Osmanlı'da Tekke ve Tarikat Islahatları-II. Mahmud Dönemi Ve Sonrası*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2007, s. 49; Türer'in belirttiğine göre İstanbul'da 1840 yılında 259 olan tekke sayısı, 1889'da 307'yi bulmuş, bu sayı 1918'de yeniden 254 tekkeye düşmüştür. Bk. Osman Türer, "Osmanlı Anadolu'sunda Tarikatların Genel Dağılımı", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Süfîler*, (Haz. Ahmet Yaşar Ocak), TTK, Ankara 2005, s. 240.

³⁴ Işık, *Şeyhler ve Şahlar*, s. 17-21.

³⁵ 1734 No'lu Meclis-i Meşâyih, Müzekkire ve Der-kenâr Defteri, s. 4; Özer, *Tekke Ve Tarikat Islahatları*, s. 62.

Tarikatlar ile ilgili öne sürülen metis politikalarının çoğunun vakıflar ve vakıf gelirleri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Nitekim Savaş, Ali Baba Zaviyesi hakkında yaptığı kapsamlı çalışmasında bu tür hadiselerin sebeplerine işaret etmiştir. Savaş, vakıf yönetiminin sık sık değişmesi ve vakıf mallarına yapılan müdahaleler sebebiyle vakıf mahsulünün tam olarak toplanamadığını, uzun süren mülkiyet davaları yüzünden bazı gelir kaynaklarının yabancılar elinde kaldığını bu ve buna benzer sebeplerle vakıf gelirlerinin her zaman vakfin isteği doğrultusunda kullanılmadığını kaydetmiştir.³⁶ Nihayetinde bazı şeyh ve dervişlerin ya da mütevellilerin tekke, zaviye ve medrese odalarına bağlanan vakıf gelirlerini başka yerlere sarf ettikleri ve vergiden kurtulmak içinde bu tür uygulamaları saklı tuttukları görülmektedir. Bu hususa dair merkezi hükümete ihbar ve şikâyetlerde bulunması söz konusu durumu açıkça göstermektedir. Mesela Avlonya’da bulunan merhum Sinan Paşa hayratından tekke ve medrese odalarına bağlı vakıf gelirlerinin, başka yere sarf edildiği ve vergiden kurtulmak için de saklı tutulduğuna dair ihbar varakasının, mahalli hükümeti ilgilendirdiğinden Yanya vilayetine gönderildiği kaydedilmiştir.³⁷

Benzer ilginç bir hadisede söz konusu kaçış yolu daha açık bir şekilde görülebilmektedir. Bulgaristan Komiserliği müdüriyeti tarafından hazırlanan bir rapor Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti’nden Meclis-i Meşâyih’e iletilmiştir. Buna göre Gâzi Hasan Paşa Tekkesi zaviyedâr ve evkâfî mütevellîsi olarak Ahmed Rıza Efendi’nin görevli olduğu ve söz konusu tekke evkafının Edirne Sancağı’na tâbi Pravadi Kazâsı Dona karyesinde iki kaya değirmeninin bulunduğu belirtilmiştir. Ahmed Rıza Efendi’nin değirmenin bir kayası hasılâtını alarak tekkede “*İcrâ-yı âyin*” ile birlikte yapması lazım gelen vazife şartlarına riayet etmediği ve söz konusu değirmen hissesini oğluna yirmi sene müddetle ücret karşılığı kiraladığı “*Vakf-ı mezkûrun külliyyen mahvına sebep olduğu*” kaydedilerek bu şahsın tekkeden kovulmasına ve Meşihat görevinin hulefâ-ı Nakşbendî’yeden Hasan Efendi’ye verilmesine karar verilmiştir.³⁸ Burada vakıf malları ve gelirlerinin aile içi bir rant aracına dönüştürüldüğü açıkça anlaşılmaktadır.³⁹

³⁶ Savaş, *Sivash Ali Baba Zaviyesi*, s. 111.

³⁷ Bu hususta bk., BOA. MF. MKT. Nr. 361/19, 14 S 1315/15 Temmuz 1897.

³⁸ MA, TZD. Nr. 1771, Num. 5, s. 26, 16 L 1309/14 Mayıs 1892; Bir başka hadisede de Eğridere Mevlevihanesi evkafı tevliyeti şeyhlerine meşrut olup tekkenin ve vakfının harabesine sebep olan şeyhin azliyle şeyhliğin, başkasına tevcihinin söz konusu edildiği görülmektedir bk. BOA. C. EV. Nr. 430/21752, 29 R 1125/25 Mayıs 1713.

³⁹ Tarikat çevrelerinin içinde bulunduğu durum ve metis politikalarını ahlaki yönden ele alan Osmanlı edebî eserlerinde meşâyih ağır bir şekilde tenkit edilmiştir: “*Hîç bir tahsili olmayan, yalnızca*

Bir başka hadise de ise vakıf mallarının zimmete geçirilmesi söz konusudur. Teke Sancağına bağlı Elmalı Kazasında bulunan Abdal Musa Dergâhı vakfının mülklerini, Bektaşî tarikinden olduğu anlaşılan İdris oğlu Koca Salih namıyla anılan şahsın mülkiyetine geçirmek suretiyle zapt ettiği belirtilmiştir. Bununla da yetinmeyen bu şahıs, kalan malları da “*Cânib-i mirîden cezâ-i bedel ile iltizâm ederek onlardan dahi biri beş kat ticâret etmek...*” suretiyle dergâhın harap ve viraneye dönüşmesine neden olduğu kaydedilmiştir.⁴⁰

Bunlardan başka bir diğer kaçış yolunun da sahte vakıf kurmak şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu yolla ya tekke ve zaviyeye illegal de olsa gelir sağlamak ya da vakıf mütevellileri şahsi menfaat edinmek istemiş olmalıdırlar.⁴¹ Daha XVI. yüzyılda yaşanan bir hadise bu tür gelişmelerin tarihsel zeminine işaret etmektedir. Nitekim Karaman’da tamar yerlerini sahte arz ve hüccet ile Defter-i Hakanî’ye tekke olarak kaydettiren Hüsâm Abdullah’ın kendiliğinden bir de vakıfname yazdığından bahsedilerek söz konusu yerde öteden beri bir tekkenin olup olmadığının teftiş olunmasına hükmedilmiştir.⁴² Nitekim başka bir hadisede de Tarsus kaza-

tasavvufa dair bir iki söz öğenen kendisini tarikat piri ilan etmiş; hurka, tesbih ve sakalı halkı aldatmak için kullanırken, sahte rüyalarla gayba dair imalarda bulunmuşlar, kazara söylediklerinden biri gerçekleştince yalnızca avam değil, devlet görevlileri de onlara inanır olmuş, tekkeleri kable-i ehl-i hâcât kabul edilmiştir:

Söylemez hakkı meyl ider halka

Vâ’ız-ı şehîr bî-zebân ancak

Şeyhler celb-i nef’â tâlibdür

Sâfiler dahi hem-çünân ancak

Rîsmân ile dâne-i tesbih

Dâne vü dâm-ı eblehân ancak

Uzadur aldatmağ için halkı

Rîşî pâ-bend-i ahmakân ancak.” Bk. Emine Yeni Terzi, “Divan Şiirinde Osmanlı Devletindeki Sosyal, Ahlâkî Ve İktisadî Çözülmenin Akisleri”, *Selçuk Üniv. Uluslar Arası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi 7-9 Nisan 1999 –Bildiriler*, Konya 2000, 361-377, s. 374.

⁴⁰ BOA. C. ADL. Nr. 9/568, 11 Z 1274/23 Temmuz 1858.

⁴¹ BOA. ŞD. Nr. 2128/7, 25 Z 1323.

⁴² Söz konusu hadiseye dair hüküm şöyledir: Beğşehri Beği olup Karaman’da mehâyif teftişinde olan Bâyezîd Beğ’e hüküm ki: “*Vilâyet-i Karaman’da Husâm Abdullâh dîmekle ma’rûf kimesne bir tekye ihdâs idüp kendüden vakıf-nâme yazıp... gice ile bir arabaya tas ve kömür yükledüp istediği yerlerde tas diküp ve altına kömür döküp vakıf-nâmenin içinde bu âlâmetleri yazıp zikrolunan yerler sipâhî ve husâr-eri tîmârları olmağla mezbûrlar taleb eyledükde vakıf-nâmesin ve sâbıkda olan kâdîlar adına yazdığı müzevver huccetlerin ibrâz idüp hasımların ta’cîz idüp ferâgat üdürüp ve Ebülfazl mukaddemâ ol vilâyeti tahrîr iderken tîmâr sâhibleri mezbûrdan sekvâ üdüklerinde mûmâ-i leyh dahi vilâyet kâdîsına; “Mezbûrun; “Tekyem evkâfındandır.” didüğü yerlerin üzerine varup fi’l-vâkı’ zikrolunan yerde kadîmden tekye var mydı ve “Evkâfımdandır.” didüğü yerlerin ne mikdâr mahsûli olu, ehl-i vukûfıdan sü’âl idüp göresin.” deyü mektûb gönderdikde kâdî dahi ehl-i vukûf müslimânlar ile zikrolunan yerlerin üzerine varup istîfsâr üdükde; “Konya kilesi ile tahmînen on bin kîle terekesi olu.” deyü cevâb virüp ve “Kadîmden tekye yog idi, kendü ihdâs*

sında Baba Tekkesi mütevellisinin sahte vakfiye tertibiyle Hazine-i Evkâfi zarara uğratmak gayesinde olduğu yolunda Sufizade Abdurrahman Fehmi Efendi'nin Şukkası yer almaktadır.⁴³

Bir başka olayda ise, meselenin doğrudan sultana ulaşacak kadar mühim bir hal aldığı görülmektedir. I. Mahmud'un tuğrası ve hatt-ı hümayunuyla Hüdaven-digar sancağı mutasarrıfına ve Bursa Haremeyn Evkafı müfettişine gönderilen bir fermanda Bursa'da Şehzade Sultan Mehmed evkâfına ait karyelerden yine Bursa'da Aksungur karyesinin bazılarını, İznik'de bulunan Yakub Paşa tekkesinin yerleridir diyerek, mütevellisinin iki sahte vakfiye göstermek suretiyle zaptettiğine dair vuku bulan şikâyet üzerine tetkikat yapılması istenmiştir. Buna göre Aksungur karyesinin bütün hudutlarıyla Bursa'daki Şehzade Mehmed vakfına aidiyeti sabit olmuş ve İznik'teki Yakup Paşa vakfi mütevellisinin nasılsa almış olduğu vakfiyelerin iptali emredilmiştir.⁴⁴ Burada tekke mütevellisinin ya tekkeye ya da bizzat kendisine rant sağlamak amacıyla sahte vakfiyeler ihdas ettiği anlaşılmaktadır.

Tarikat çevrelerinde yaşanan bir metis yolunun da tekke ve zaviyelere ait malların satılmasıdır. Mesela bazı tekke ve zaviyelere ait olan vakıf mallarının Hıristiyanlara satıldığı yolundaki söylentiler bu türden bir gelir sağlama ve kaçma yolunun kullanıldığına işaret etmektedir.⁴⁵ Vakıf mallarının satılması hadisesinin gayri müslim teba ile sınırlı kalmayacağı, Edirne Mevlevihanesi eski şeyhinin dergâhın mutfak araç ve gereçlerini satması ile bu araç ve gereçlerin bedellerinin kendisinden geri alınması hadisesinden anlaşılmaktadır.⁴⁶ Çatalca kasabasında bulunan Durbalı Tekkesi Şeyhliğine tayin edilen Mustafa Yesari Efendi'nin de tekkeye ait bir mülkü satmak üzere olduğundan bahisle Der-Saadet'e celbi emredilmiştir.⁴⁷ Yapılan tahkikat sonucu söz konusu şeyhin suiistimallerinden dolayı azledilerek

İtmişdir." diyyü şehâdet eyledüklerin... 6 Rebi'ü'l-âhır, sene: 972" Bk. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *6 Numaralı Mühimme Defteri*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın no: 25, Ankara 1995, Hük. 166, s. 113.

⁴³ BOA. ŞD. Nr. 2128/7, 25 Z 1323/20 Şubat 1906.

⁴⁴ BOA. TS. MA.d, Nr: 7351.

⁴⁵ 6 C 1316/22 Ekim 1898 Tarihli bir belgede Halep'te bazı cami ve tekkelere meşrut vakıfların Hıristiyanlara satılmakta olduğu haberinin tahkiki istenmektedir. Bk. BOA. DH. MKT. Nr. 2121/92.

⁴⁶ Varol, *Tarikat Politikaları*, s. 145; BOA. A. MKT. MVL. Nr. 95/75, 25 C 1274/10 Şubat 1858.

⁴⁷ BOA. BEO. Nr. 2987/223992, 27 Z 1324/11 Şubat 1907; Benzer bir hadiseye göre de Halep'te bazı cami ve tekkelere meşrut vakıflar Hıristiyanlara satılmakta olduğuna dair takdim olunan evrakta cevaben Hüsrevpaşa Cami-i Şerifi Vakfı'ndan Kurt bey Han'ın vakfa teslimine dair hükmün uzun müddet yerine getirilemediğinden tehir sebeplerinin biran evvel izalesi emrolunmuştur. Hanın vakfa tesliminin istenmesinden söz konusu şikâyetin doğru olduğu anlaşılmaktadır. Bk. BOA. DH. MKT. 2153/37, 12 Ş 1316/26 Aralık 1898.

yerine Tahir Baba'nın tayin edilmesi ile yolsuzluk tescillenmiştir.⁴⁸ Başka bir vesikada Kadiri Dergâhı Şeyhi Süleyman Efendi ise tekke ve zaviyeye ait eşyaları çarşı pazarında satarken görülmektedir.⁴⁹

Çorum'da da Hıdırlık Mahallesinde bulunan Süheyb-i Rûmî türbesi zaviyedarlarından Osman ise içki içtiği ve vakıf malını başka yerlere harcadığı kesinleştiğinden azledilerek zaviyedarlık hissesi diğer zaviyedar Hacı Hulusi Efendi'ye verilmiştir.⁵⁰ Burada zaviyedarın vakıf üzerindeki usulsüzlüğü esas olmakla birlikte metis listesinin fazla olduğu ya da bu şahsın zaviyeden uzaklaştırılması için bilinçli olarak işin içerisine içki içmek gibi başka sorunları da eklemek suretiyle suç listesinin kabartılmak istendiği söylenebilir. Nitekim, aynı zaviyede bir yıl öncesinde de benzer bir olayın yaşanmış olması zaviyedar Musa oğlu Seyyid Osman Efendi'nin vakıf gelirlerini israf etmesi yanında birtakım kötü alışkanlıklarından ötürü azledilmesi kanaatimizi güçlendirmektedir.⁵¹ XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan benzer bir hadise ise bu tür olayların daha önceki dönemlerde de yaşanabildiğini göstermesi açısından mühimdir. Buna göre, kimseye meşrut olmayıp ferman ile tevcih olunan Uzuncaabad'daki Osman Baba Zaviyesi zaviyedarlığının, Ebubekir Dede'de olduğu ancak bu zatın tekkenin hayvan ve eşyalarını satarak usulsüzlük yaptığı anlaşıldığından görevden alınarak yerine ser-tarik Hüseyin Dede'nin getirildiği görülmektedir.⁵²

Vakıf malları dışında, benzer bir başka usulsüzlük girişiminin de tekke ve zaviyelere yapılan hayır ve hasenatların gasp edilmesidir. Nitekim 12 B 1321(4 Ekim 1903) tarihli Şazeli Dergâhı ile Gümüşhaneli tekkesine ihsan olunan "*Delail-i hayrat*" nüshalarının tekke postnişinleri tarafından gasp edilmesi bu konuda bir usulsüzlük yapıldığı anlamına gelmektedir.⁵³ Amasya'da yaşanan bir olayda ise yeniden inşa olunan Şeyh Hacı Hamza Efendi türbesi ile camisi için Tiflis'teki Kazak ve Karakoyunlu cemaati tarafından gönderilen paranın bazı şahıslar tara-

⁴⁸ BOA. BEO. Nr. 2977/223245, 24 Za 1324/9 Ocak 1907.

⁴⁹ BOA. ZB. Nr. 350/82, 6 C 1316/22 Ekim 1898.

⁵⁰ *Çorum Şer'iye Sicilleri*, haz. Çorum Belediyesi Kent Arşivi, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2009, Defter 11, s. 10, Hük. 2, 5 Za 1304/26 Temmuz 1887.

⁵¹ *Çorum Şer'iye Sicilleri*, Defter 10, s. 315, Hük. 465, 23 Ra 1303/12 Eylül 1886; Çorum'da Pınarcık köyünde bulunan Seyyid Murad-ı Veli Zaviyesi vakfının mütevellilerinin de vakıf mallarını israf ettikleri ve görevlerinde hiyanetleri görüldüğünden azledilip yerlerine evlad-ı vakıftan olan Seyyid İbrahim Efendi'nin müteveli tayin edildiğini gösteren bir başka kayıt vakıflar ve vakıf malları üzerinde yapılan usulsüzlüklerin yaygın olduğunu göstermektedir. Çorum Şer'iye Sicilleri, Defter 10, s. 385, Hük. 593, 13 Z 1303/12 Eylül 1886.

⁵² BOA. C. EV. Nr. 513/25928, 29 Ca 1134/16 Nisan 1722.

⁵³ BOA. Y. PRK. UM. Nr. 66/114.

findan suiistimale uğratıldığı yönündeki iddianın tahkiki ve gereğinin yapılması istenmiştir.⁵⁴

Bütün bu vakıflar, vakıf malları ve tekke gelirleri üzerinde yürütülen metis uygulamalarının, II. Mahmut döneminden itibaren hızla modern manada merkeziyetçi bir devlet anlayışının inşa edilmek istenmesi doğrultusundaki reformlarla da ilintili olduğu unutulmamalıdır. Bu süreçte gerçekten bir mâduniyet psikolojisi içerisinde kaldıkları anlaşılan tarikat çevrelerinin söz konusu davranış ve tutumları, özellikle Vakfiye Nezâreti'nin kurulmasıyla vakıf gelirlerinin nezaretin tekelinde toplanması, devletin başka harcama kalemlerine buralardan kaynak aktarmaya başlaması, böylece vakıf yerlerin ihtiyaçları için tahsis edilen “*iane*”lerin zamanla azalması hatta kesilmesi ile birlikte okunmalıdır.⁵⁵ Yani geleneksel kurumların kadim sosyo-ekonomik yapıları ve kaynakları üzerinde yapılan kısıtlamaların onları birtakım kaçış ve savuşturma yöntemlerine itebileceği ile tarikat çevrelerinin de genel bir yozlaşma ve çöküş yaşayan Osmanlı toplum dinamiklerinin bir parçası olduğu gerçeği birlikte göz önüne alınarak söz konusu metis uygulamaları değerlendirilmelidir.

3. İzinsiz Tekke ve Zaviye Açmaları ve Buraları Amacının Dışında Kullanmaları Yoluyla Metis/Kaçış Yöntemleri

Modernleşme sürecinde Osmanlı Devleti resmi İslam'ın yaygınlaşması kadar tasavvufi çevrelerin ve diğer heterodoks inanç gruplarının yine kitabi İslam ekseninde aynışması yolunda hem siyasi hem de sosyo-kültürel olmak üzere birtakım politikalara giriştiği görülmektedir. Devlet bu süreçte hem tekkelerin idari olduğu kadar ideolojik ve ontolojik dünyalarına müdahale etmeye çalışmış⁵⁶ hem de yeni tekkelerin açılmasını önleyerek,⁵⁷ atıl olanlarını fırsat buldukça modern kurumlara

⁵⁴ BOA. DH. MKT. Nr. 1737/76, 11 Za 1307/29 Haziran 1890.

⁵⁵ Vakfiye Nezâreti'nin kurulmasından sonra vakıflar üzerindeki usulsüzlüklerin mahiyeti değişmekle birlikte arttığı görülmektedir. Mesela “Osmanlı'nın son döneminde evlatlık (zurri) vakıflarda kısmen bir artış meydana gelmiş bu durum vakıf müessesinin yozlaşması” olarak değerlendirilmiştir. Bk. Adnan Ertem, “Osmanlı'dan Günümüze Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi*, c. 36, Aralık 2011, 49-50. Başka bir deyişle de bu durum yeni bir metis uygulaması olarak karşımıza çıkmıştır; Devletin yeni din tasavvuru hakkında bk. İsmail Kara, “Bir Tenkit/Tasfiye Alanı Olarak Tasavvuf ve Tarikatlar”, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 564.

⁵⁶ Bu konuda geniş bir tahlil için bk. Işık, *Şeyhler ve Şahlar*, s. 248-350.

⁵⁷ 1867 tarihli Tevcihat Nizamnâmesi yayımlandığında meşâyih merkezi şeyh ataması kararına itiraz etmiş ve şeyh atamalarının bu nizamnâmeden çıkarılması talep edilmiştir. Çünkü bu durum sadece şeyh atamalarını değil yeni kurulacak olan tekkelerin de önünü alan bir uygulama olacaktı. Nihayetinde bir sürü şeyh evini tekkeye çevirmek suretiyle bu işe başlamışlardı ve yeni uygulama bu yolla tekkelerin sayısının artırılmasının önünü almaktaydı. Bk. İlhami Yurdakul, *Osmanlı İtmiye Merkez Teşkilâtı'nda Reform (1826-1876)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 213.

devrederek⁵⁸ uzun vadeli bir dönüştürme girişiminde bulunmuştur. Meşâyih ise yukardan gelen bu dayatma ve tasfiye taleplerine karşı mâduniyet politikaları geliştiren görülmektedir.

Halep'te bulunan Ebuzer Medresesi ile camiinin mütevellisi Mehmet Kamil Efendi'nin yaptığı işlerden bahseden bir kayıttan, bu şahsın medrese ve camii gibi doğrudan devlete bağlı olan ve hattı zatında ulemanın görev aldığı bir kurumu dönüştürmeye çalıştığı görülmektedir. Bu şahsın medrese ve camiye tekkeye çevirerek hem nispeten daha rahat ve özerk olan bir yapıya geçmek hem de gönülden bağlı olduğu tarikat misyonunu yaygınlaştırmak istediği söylenebilir. Zira bu zatın buralarda bulunan odaları kendi tasarrufuna geçirdiğinin kaydedilmesi de bu düşüncemizi doğrulamaktadır.⁵⁹ Bırakınız resmi İslam'a ait kurumların tekkeye dönüştürülmesi, mevcutlarının dahi yer yer modern kurumlara teşmil edildiği bir zamanda cüret edilen bu girişim tarikat çevrelerinin kaçış yolu bulmakta sınırlı tanımadıkları şeklinde yorumlanabilir. Benzer bir olay da İstanbul'da yaşanmıştır. Fatma Sultan Camii'nin Gümüşhaneli Şeyh Ahmed Efendi tarafından tekke yapılarak mahfil-i hümayun ve hademe odalarının zapt olunduğu belirtilmiştir. Söz konusu hadisenin payitahtta merkezi idarenin burnunun dibinde olabilmesi bu tür olayların yaygın olarak yaşandığı izlenimi vermektedir.⁶⁰

Meşâyih'in zaman zaman da gözden ırak yerlerde izinsiz tekke ve zaviyeler açmak suretiyle faaliyetlerini sürdürmeye çalıştığı görülmektedir. Özellikle 1826'da resmen kapatılmasından sonraki süreçte Bektaşîlerin, Sünnî ekol çerçevesinde ya da ona yakınlığı ile bilinen tarikatların içerisinde gizlenme,⁶¹ sessizliğe bürünme,

⁵⁸ Mesela Eskişehir'de bulunan Seyyid Gazi Tekkesi'nin medrese itihaz olunarak müderrisliğinin ulemadan Yusuf Efendi tarafından ifa olunması istenmiştir. Bk. BOA. C. ME. Nr. 184/9179, Nr. 29 Z 1242/24 Temmuz 1827; Ruscuk'ta Serhat Baba Tekkesi varidatının zapt edilerek medreseye çevrilmesi müderrislik ve bevvablık cihetlerinin Mehmed Ali ve İbrahim Efendilere tevcih edildiği görülmektedir. Bk. BOA. İ. DH. Nr. 669/46618, 15 Ca 1290; Bir başka hadisede ise Nevrekop Kazasında bulunup Maarif İdaresine alınan dükkânların bir tekke şeyhine iadesinin mümkün olmadığı kaydedilmiştir. Bk. BOA. DH. MKT. Nr. 2121/92, 25 C 1316/10 Kasım 1898; 20 Ş 1322/30 Ekim 1904 tarihli bir başka belgede de Preveze'de evkaf-ı Mündereseden Ömer Paşa Tekkesine ait işgal edilmiş yerlerin ibtidai mektepleri masarifatına karşılık olarak Maarif Nezaretince zapt edildiği belirtilmektedir. Bk. BOA. ME. MKT. Nr. 812/67; BOA. DH. MKT. Nr. 2018/2, 15 R 1310/6 Kasım 1892.

⁵⁹ BOA. DH. MKT. Nr. 260/40, 11 M 1312/15 Temmuz 1894.

⁶⁰ Sözü edilen belgede Bâb-ı âli civarında Fatma Sultan Camii'nin, Gümüşhaneli Şeyh Ahmed Efendi tarafından tekke yapılarak mahfil-i hümayun ve hademe odalarının zapt olduğundan şikâyetle, eimme ve hademe tarafından zapt olunan yerlerin tahliyesinin istendiği belirtilmektedir. Bk. BOA. BEO. Nr. 39/2870, 1 M 1310/26 Temmuz 1892.

⁶¹ Ahmed Rıfı geçirdiği bu büyük badireye rağmen Bektaşîlerin istikbale dair ümitlerini koru-

masonik teşkilatlar⁶² ya da İttihat ve Terakki⁶³ gibi siyasal oluşumlar içerisinde kendisini ifade edebilme girişimleri yanında uyguladıkları metis politikalarından birisinin de gözden irak, ıssız yerlerde izinsiz tekkeler açmak olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁴ Nitekim, birtakım mâdun babalar tarafından muhtelif yerlerde Bektaşî tekkeleri tesis edildiği, bundan sonra ruhsatsız tekke tesis edilemeyeceğine dair Yanya Vilayeti ve Defter-i Hakani'nin yazılarından bu durum görülebilmektedir.⁶⁵ Bir başka kayıttta da Havza Kazasına bağlı Tekke-şeyhler karyesi civarında Arız Baba

duklarını ve dolayısıyla köşelerine çekilmek suretiyle sabırla o günü bekleyişlerini şöyle ifade etmektedir: “*Yeniçerilerin mahv u perişan ve Bektaşî müntesibini katl ve ıcla, tekkeleri hedm olunarak bürçoğu Nakşi ismi altına girdikten sonra memleketin hiçbir tarafında Bektaşî ve Bektaşîlik ismi işitilmemeye başladı. Nûr-ı hakikatın sönürülemediği ve Hak'ın her nerede olsa yine Hak olduğu iliraz kabul etmez bir keyfiyyet olduğundan başlarını ridâ-yu vahdete çekerek kuşe-i uzleti ihtiyâr eden erbâb-ı tarikat bir gün gelip de şem'i nazenin uyanacağını meydân-ı merdânın yine eski haşmet ve i'tibarının iade olunacağını hissetmekte idiler.*” Ahmed Rıfki, *Bektaşî Sırrı*, haz. Mahmut Yücer, C. I-II, Kesit Yayınları, İstanbul 2013, s. 202-203; Aynı dönemi tasvir eden Ahmed Rasim de durumu “*Bektaşîlere karan girmişti. Hatta Bektaşî kıyafetinden eser görünmüyordu*” şeklinde özetlemiştir. Bk. Ahmed Rasim, *Osmanlı Tarihi*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, C. II, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2012, s. 310; Bektaşî tekkelerinde Nakşi şeyhleri ile yaşanan problemlere dair bk. A. Yılmaz Soyyer, *19. Yüzyılda Bektaşîlik*, Frida Yayınları, İstanbul 2012, s. 81-90; Işık, age, s. 208-220.

⁶² Far-Masonlukla Bektaşîlik arasındaki bağlantılar için bk. Irene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar-Alevilik Bektaşîlik Araştırmaları*, Demos Yayınları, İstanbul 2011, s. 212-220; Arslan çalışmasında Mason, Bektaşî ve Melami Jön Türklerin isimlerini merhum Halife baba Turgut Koca'dan kalan evrak arasında bularak “İttihat Terakki Üyeleri” başlığıyla aktarmıştır. Bk. Faruk Arslan, *Mason Bektaşîler*, Kara kutu Yayınları, İstanbul 2009, s. 569.

⁶³ Bektaşîlik ile Jön Türk, İttihat ve Terakki Cemiyeti bağlantıları için bk. Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 33, 217-218; Soyyer, *Bektaşîlik*, s. 100-106; Bektaşî-İttihat Terakki yakınlaşmasından rahatsızlık duyan çevrelerin hissiyatı bir arşiv vesikasında gördüğümüz şürde şöyle açığa vurulmaktadır:

“*Bir kızılbaş mülhidi müftî-i İslâm etdiler
Öyle bir zındıka ehl-i sünneti râm etdiler
Eylemişken Hân-ı Mahmûd mülhidi kalliam
Şimdi devlet o gürûha eylemekde ihtirâm
Böyle devlet böyle hürriyet yere geçsin...
Hâkim oldu ehl dîne mülhidin etdi heder
Dîn-i İslâm-ı şevketi düşdü zemîne serkeş
Kalmadı İslâm'da gayret şimdi Bulgarlar kadar...*” BOA. Y. EE. Nr. 30/86, 06.R.1327/27 Nisan

1909.

⁶⁴ Bu konuda bk. F. W. Hasluck, *Bektaşî İncelemeleri*, Say Yayınları, İstanbul 2012, s. 22-23; Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 33, 212; Şirvanlı Fatih Efendi de Bektaşîliğin kaldırılmasında Mora isyanı esnasında Rumlarla ittifak ettikleri “*Sizinle bi'l-ittifak 'hâşâ' bu yezûdleri katl-i 'âmın edelim*” dediklerini belirtir. Fatih Efendi Bektaşîliğin yasaklanması hadisesine meşruiyet kazandıracak sebepler peşinde olabilir ancak hadise Bektaşîlerin otoriteye karşı başka bir oluşum ile uzlaşarak bir kaçış yolu bulmaya çalıştıklarını göstermesi açısından önemlidir. Şirvanlı Fatih Efendi, *Gülzâr-ı Fütühât*, haz. Mehmet Ali Beyhan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011, s. XXXV.

⁶⁵ BOA. TFR. I. YN Nr. 4/348, 22 Z 1320/22 Mart 1903.

dergâhında Bektaşî Tarikatı Postnişini Edirneli Tevfik Bey'in kendi adına bir mezhep kurmak suretiyle halktan yardım teminine çalıştığından bahsedilmektedir.⁶⁶

Bazen de Şeyh ve dervişlerin tekke ve zaviye inşa etmek için önce gözdükleri araziye binaları yapıp sonra izin isteme cihetine gittikleri görülmektedir. Böylece meşâyih, el koydukları arazinin bir oldubitti ile kendilerinde kalması için otoritenin gözünden ve kanunlarından bir kaçış yolu bulmuştur.⁶⁷ Bazı meşâyihin ise evlerini tekkeye çevirmek, bazılarının da bir mescit ya da camiye mesken tutmak suretiyle tekke gibi devlet ve toplum gözünde kurumsal bir karşılığı olan bir teşkilata kavuştukları hemen ardından da bu kurumlara sağlanan kamu yardımlarından istifade etmek için devlet kapısına müracaat ettikleri görülmektedir.⁶⁸ Bazen de mevcut tekkelerin bazı şahıslara haksız yere kiraya verildiği ya da herhangi bir şeyhe para karşılığı kiraya verilir gibi tekke verildiği kaydedilmiştir.⁶⁹ Devletin bu tür metis uygulamalarından bunaldığı, yeni tekke açma işini zorlaştırması ve önünü almaya çalışmasından da anlaşılmalıdır.⁷⁰ Son olarak meşâyihin zaman zaman da yanmış olan tekkelerin yerine başka amaçlı yapılar inşa ederek kendilerine yeni bir tasarruf sahası açma yolunu seçtikleri görülmektedir.⁷¹

4. Toplum ve Bürokrasi Üzerinden Metis/Kaçış Yolları

Tarikatın yatay ve dikey olmak üzere ağlarını birtakım tasavvufi istilahları işe koşmak suretiyle toplumun her kesimini içine alabilecek şekilde genişletebilecek bir kabiliyete sahip olduğu anlaşılmalıdır.⁷² Özellikle tarikatların yaygınlaşmaya

⁶⁶ BOA. Y. PRK. UM. Nr. 27/14, 29 M 1311/12 Ağustos 1893.

⁶⁷ Nitekim 5 M 1269/19 Ekim 1852 Tarihli bir belge bu konuya şahidlik etmektedir. Beyrut'ta Su Kapısı dâhilinde kâin emlak-ı miriyeden bahçeye Halveti Tariki'ne mahsus bir tekke bina olduğundan bahçenin vakıf olarak tescilinden bahsedilmektedir. Bk. BOA. C. EV. Nr. 349/17705.

⁶⁸ Bu hususu ifade eden 14 Z 1265/31 Ekim 1849 tarihli bir kayıta, zikir yapmak için evini tekkeye çeviren Bursa'da sakin Kadiri Tarikatı'ndan Bağdadi Şeyh Ömer Efendi'ye Evkaf Hazinesi'nden bir miktar atıyye verilmesine dair Evkaf Nazırına buyrulduğu belirtilmektedir. Bk. BOA. A. MKT. Nr. 232/33; Vidinli Şeyh Feyzullah Efendi'nin Eyüb civarında bulunan evinin tekke olmak üzere inşası için yardım talebi hakkında bk. BOA. MVL. Nr. 428/110, 27 R 1280/11 Ekim 1863; 11 Te 1314 Tarihli bir belgede ise Üsküdar'da sakin Kadiri Tarikatı Şeyhi Beşir Efendi ile mensuplarının, tekkeleri olmadığı ve Meclis-i Meşâyih'ten ruhsat alınmadığı halde bir mescitte mukabele ettiklerinin anlaşılması olduğundan bahsedilmektedir. Bk. BOA. ZB. Nr. 350/50.

⁶⁹ İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, Ankara 1989, s. 194.

⁷⁰ Yurdakul, *İlmiye Merkez Teşkilâtı'nda Reform*, s. 213.

⁷¹ Nitekim bir arşiv kaydında Varna'da yanmış olan Mehmed Baba Tekkesi'nin yerine bir cami ve mütevelli Halil Efendi tarafından yapılmak istenen mağaza inşasının engellenmesi istenmektedir. BOA. A. MKT. DV. Nr. 138/7. 23 Ş 1275/26 Mayıs 1859.

⁷² Tarikatın sosyal ağları ile olan bağlantısı hakkında Akhisarlı Şeyh İsa şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Ve muhib şol kimsedir ki, şeyhin hizmetinde olmadan ve şeyhten tevbe kalmadan şeyh görmeden işitmek ile

ve büyük şehir merkezlerinde tekkelerle temsil edilmeye başladıkları XV. yüzyıldan itibaren -daha önceki dönemlerdeki örneklerini yadsımamak kaydıyla- tarikat, toplum ve devletle iç içe yaşamaya başlamıştır. Bu durum gerek saray gerekse, sivil ve askeri bürokrasi ile tarikat arasında güçlü bir ilişki koridoru açmıştır. Şeyh ve dervişlerin bu süreçte zahiri ve batını bütün yetilerini işe koşmak suretiyle otoritenin kuralları ve yaptırımları karşısında mâduniyet rolüne bürünmek suretiyle devlet ve bürokrasi kanallarıyla olan ilişkilerinde zaman zaman birtakım metis/kaçış politikalarına başvurdukları görülmektedir.

Bu durumu açık seçik ortaya koyan Peçevi tarafından aktarılan bir hadise şöyle gelişmiştir. Ümmi Sinan Sufilerinden olmasının muhtemel olduğu kaydedilen Şeyh Şüca'nın çekildiği köşesinde bazı saygın kişilerin bağ bekçiliğini yaptığı sanılmaktadır. Şeyh o sırada henüz Manisa valisi olan III. Murat'ın bir rüyasını yorumlamış ve hayatı değişmiştir. III. Murat'ın tahta geçeceği günü tayin eden Şeyh Şüca, sarayda itibar görmeye başlamış sonuç olarak padişahın güvenini kazanarak “*âlemin kutbu*” olduğuna şüphe kalmamıştır. Padişah onu beraberinde İstanbul'a götürerek kendisine büyük bir saray bağışlamıştır. Mistik güçleriyle sultan üzerinde nüfuz kurduğu anlaşılan şeyh, ulemanın, bürokrasi ile onun hal ve hareketlerinden rahatsız olan geleneksel toplum dinamiklerinin bütün itirazlarına ve şikâyetlerine rağmen yükselişini sürdürmüştür. Hatta Peçevi'nin belirttiğine göre “*Padişah Şeyhi*” diye ün kazandığından kendine o kadar insan başvurmuş ve o kadar bağış ve rüşvet toplamıştır ki az zamanda çok büyük bir servete ve şöhrete ulaşmıştır. Hakkında dedikodular, şikâyet dilekçeleri padişah nezdinde hiç itibar bulmamıştır.⁷³

*uraktan sever. Vê iştıyak arz eyler. Beni şeyh duadan unutmasın deyü nice hedayerle dünya gönderir. Dost iki nevîdir: Birisi şeyhin tarikin görmezden evvel hevâdârı ve musahibidir. Şeyhi sever gelür gider. Şeyhin tarikatine girmez evvelden nice musahabet ile geldiyse lâ teklif yine öyle ider. Bunun gibi kadim dost şeyhin katında gayet sevgilidir. Birisü (de) ol kadim dostun dostudur, anunla giderken ol dahi dost olur...” Akhisarlı Şeyh İsa Menâkıbnâmesi, haz. Sezai Küçük - Ramazan Muslu, Aşıyan Yayınları, Sakarya 2003, s. 49-50; Bu daireler halinde genişleyerek tarikatı toplum içerisinde yaygınlaştıran yapılanma Mevlevilikte şöyledir: Dergâha gelip-gidenler; arakiyye giyenler (muhibbân); sema-ı şerife girenler (canlar); semâ-ı şerife girdikten sonra mukabele-i şerife girenler (canlar); matbaah-ı şerifinde çile-i güzin olanlar (canlar); matbaah-ı şerife çilesini tamalayıp hücreye çıkanlar/hücrenişinler (canlar). Burada gelip gidenlerin talip aşamasında oldukları arakiyye giyenlerin ise “muhibbân” olarak değerlendirildiğine dikkat edilmelidir. (Defteri Dervişan, *Yenikağı Mevlevîhânesi Günlükleri*, haz. Bayram Ali Kaya - Sezai Küçük, Zeytinburnu Beled. Kült. Yayınları, İstanbul 2011, s. 51-70.*

⁷³ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, C. II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 29-31; Şeyh Şüca'nın yorumladığı söz konusu rüya ile şeyhin III. Murad ile olan yakın ilişkisi ve onun üzerindeki nüfuzuna dair bir çalışma için bk. Türkân Alvan, “Devrinden Seyrine Sultan III. Murad'ın Kitâbü'l-Menâmât'taki Mektuplarına Dair Bazı Tespitler”, *Fatih Sultan Mehmet Vakfı İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, Journal of Humanities and Social Sciences*, Sayı/Number 3, Bahar/Spring, İstanbul 2014, s. 38-39.

Aşçı Dede hatıralarında geçen bir hadisede şeyhlerin dinî ve mistik yollarla saray ve toplum üzerinde etkinliklerini XIX. yüzyılda da sürdürdüklerini göstermektedir. Söz konusu olaya göre: Padişahın kadınlarından birisine olan alakası sona ermiş, kadın kendisini tekrar sevdirmek için hocalara vb. yerlere gitmiş ancak bir fayda görmemiştir. O zamanlar Şeyh Hüseyin Efendi de İstanbul'a yeni gelmiştir. Haseki şeyhten himmet istemiş Şeyh, “*Bizimki ancak bir nazardır. Haydi git! Sarayda Zâat-ı Şâhâne şimdi sizi arıyor!*” demiş ve dediği gibi de olmuştur. Kadın ertesi gün hemen Erzurumlu Hüseyin Efendi'ye Ayasofya'daki bir konağı alıp hediye etmiştir.⁷⁴ Çeşmizade tarihinde adı geçen Esseyyid Mehmed adındaki bir zatın ise tarikat ve tasavvufla pek alakası olmamasına rağmen bu yolla birkaç sene içerisinde şöhret kazandığı, Haleb'i kendisine bağladığı “*Atup tutmağa ve sağır ü kebirin elinde olan nânâpârelerin kapu yutmağa kanaat etmeyüp...*” duagu gelirlerini de kendi uhdesine aldığı kaydedilmiştir. Kendisine sürekli “*Gâh arpalık ve gâh rûbesinin mâ-fevkindе mansıb talebiyle*” devlet kapısına müracaat ettiğinden bahsedilen bu zatın önce Bursa, sonra Edirne'ye sürgün edildiği görülmektedir.⁷⁵ Tasavvufla ilgisinin ne derece olduğunu bilemeyeceğimiz bu zatın tarikat ve tasavvuf istihlaları üzerinden kendisine geniş bir metis alanı bulduğu anlaşılmaktadır.

Bu hadiselerden anlaşılacağı üzere şeyhler mistik donanımları ve tasavvufi istihlaları işe koşmak suretiyle sultanlara bürokratlara ulaşan bir yol bulmuş, insanüstü batını güçleri onları hem makam, mevkii ve prestij sahibi hem de rant sahibi yapmıştır. Bu durum onların, devlet otoritesini yumuşatma ve onun zahiri kurallarından azade olmak noktasında geliştirdikleri en muazzam yol ve yöntemlerden birisi olmalıdır.⁷⁶

Tarikat ile devlet kurumları ya da bürokrasisi ile ilişkiler deyince ilk akla gelen ve zamanla birbirine geçmiş güçlü bir sarmala dönüştüğü anlaşılan Yeniçeri-Bektaşî birlikteliğidir. Bu güçlü bağın ne zaman ve nasıl bu hali aldığı çalışmamızın ko-

⁷⁴ Aşçidede Halil İbrahim, *Hatıralar*, haz. Reşad Ekrem Koçu - Mehmed Ali Akbay, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, İstanbul t.y., s. 51.

⁷⁵ Çeşmî-zâde Mustafa Reşid, *Çeşmî-zâde Tarihi*, haz. Bekir Kütükoğlu, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1993, s. 24.

⁷⁶ Mesela Hacı Bayram Veli şöhretinden endişe ve kuşku duyularak Edirne'ye getirilmiş ancak şeyh II. Murat'ı iyi niyeti konusunda ikna ettiği gibi bir takım vergilerden de muafiyet hakkı almayı başarmıştı (Bk. Nihat Azamat, “Hacı Bayram-ı Veli”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, c. 14, s. 445). Sadrazam İbrahim Paşa'nın kazandığı şöhret ile Mısır'da dikkat ve şüphesini celp ederek İstanbul'a getirdiği Şeyh İbrahim Gülşeni Sultan Süleyman'ı ikna etmeyi başarmış ve göz hapsinden kurtulmuştu. Bk. Nihat Azamat, “İbrahim Gülşeni”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, c. 21, s. 303.

nusu olmamakla birlikte Bektaşîliğin son tahlilde Yeniçeri inanç ve zihin dünyasının ve hatta gündelik yaşam pratiklerinin bir parçası haline geldiği bilinmektedir.⁷⁷ Mesela, Osmanlı kroniklerinin hatta bizzat padişahın düşman karşısında sürekli yenilgiler alan Yeniçerileri motive etmek için onlara “*Hacıbektaş köçekleri*” olduklarını hatırlatması bu bağlamda oldukça anlamlıdır.⁷⁸ Yeniçerilerin ise Nizam-ı Cedit’e karşı Bektaşîliklerini vurgulayarak, reforma ne hacet demeye getirmeleri başka bir deyişle reformun yerine Bektaşî ritüellerini koymaları⁷⁹ devletin modernleşme politikalarına karşı Bektaşîliğe yaslanmak suretiyle bir kaçış yolu bulmaya çalıştıkları şeklinde yorumlanabilir.

Nitekim, Yeniçeri ocağının tasfiyesinden birkaç yıl önce yaşandığı anlaşılan bir hadiseye göre Yeniçerilerin, sultana Bektaşî babası Haydar Baba’nın sürgün edildiği yerden geri bırakılması da dâhil birtakım şartlar ileri sürdükleri görülmektedir. Hatta II. Mahmut, Hatt-ı Hümayun’unda Yeniçerilerin temel gayesinin Haydar Baba ile ilgili olduğunu “*Haydar Baba maddesine müsadde olunmadığına inşîal edib türlü istid’alar...*” la devlet kapısına geldiklerini isteklerinin karşılanmaması halinde ise serbestliklerine hale geldiğini ileri sürerek başka başka şeyler dahi bulmak suretiyle isyana ve fesada başlayacakları şeklinde ifade etmiştir.⁸⁰ Nitekim, padişaha bu konuda yapılan bilgilendirmede Haydar Baba’ya dair taleplerin kar-

⁷⁷ Saka yeniçerilerinin inanç eğitimini anlatan Temmuz 1792 tarihli Bektaşîlerin tasavvuf eğitimlerinin sunulduğu soru-cevap sistemi üzerine oturtulmuş olan deftere dikkat çeken Soyyer, bu eserdeki bilgilere göre Saka yeniçerilerinin, Bektaşîlerin nasib ayinine benzer bir törenden geçirilmelerinden başka Bektaşîlerin ikrar ceminden unsurlar taşıyan bir tören hakkında da bilgi verildiğini kaydetmektedir. Bk. Soyyer, *Bektaşîlik*, s. 74-75; Cevdet Paşa, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 65; BOA. HAT. Nr. 289/17328.

⁷⁸ Enver Ziya Karal, *Selim III.’ün Hattı Hümayunları*, TTK, Ankara 1999, s. 25; Târih-i Râşid de başta yeniçeri ağası olmak üzere birtakım görevli değişikliklerinin “*düde-i (taife-i) Bektaşîyan*” şeklinde sunulması, başka bir yerde de ocak için “*Ocak-ı Bektaşîyan*” ibaresinin geçmesi, ocak ve tarikatın aynı isim ve kimlikle özdeşleşme sürecinin çok daha önceleri olduğuna işaret etmektedir. Bk. Râşid Mehmed Efendi - Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Tarih-i Râşid ve Zeyli*, haz. Abdülkadir Özcan - Yunus Uğur - Baki Çakır - Ahmet Zeki İzgöer, C. I-II-III, Klasik Yayınları. İstanbul 2013, s. 376; Es’ad Efendi, *Üss-i Zafer*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005, s. 175-184.

⁷⁹ “*Bu eli tüfekli, kendi tâlimli asker ne lazımdır? Âl-i Osman askerî dünyayı kılıçla fethettiler. Hemen bize düşman göstensinler dalkılıç olup düşmanı harap ederiz ve kralın tacı ile tahtını başına geçirip Kızıl Elma’ya dek gideriz... Hemen Hacı Bektaş-ı Veli evladından posta oturan Hacı Bektaş halifesi ocağa getirildi. Bir güzel dua etti ve bu yeni askerî kulsadı. Ondan sonra yazılanlar bir daha kaçmayıp: ‘Bizler Hacı Bektaş Veli köçekleri olduk.’ diye övünüp sebat ettiler. Böylece her zaman için başı bağlı, o zamana göre nizamlı asker meydanı aldı da devletimiz başarıya ulaştı, zaferler kazandı.*” Ahmet Cevdet Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, haz. Mustafa Gencer, C. II, İli Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011, s. 65.

⁸⁰ BOA. HAT. Nr. 289/17328, 29 Z 1241/4 Ağustos 1826; Mehmed Es’ad Efendi, *Vak’a-nüvis, Es’ad Efendi Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 130-132.

şılanmaması halinde, Yeniçeri zorbaları devleti isyan etmekle ve İstanbul'daki gayri müslim ahaliye saldırmakla tehdit ettiği anlaşılmaktadır. Bu hadise ocak-tarikat sarmalının başka bir deyişle devletin askeri bürokrasisi üzerinde Bektaşî babalarının genel devlet politikalarına karşı çıkacak kadar güçlü bir konuma ulaştıklarını göstermesi açısından önemlidir. Zira Yeniçeri-Bektaşî dayanışmasının reformu geleneksel kurumların dolayısıyla kendilerinin tasfiye girişimi olarak algıladıkları ve mâduniyet rolüne bürünerek çıkış yolu olarak birbirlerinin varlığını korumaya çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Tarikatın metis politikaları hususundaki başarısı Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve Bektaşî tekkelerinin kapatılmasından sonra bile yer yer hayatta kalabilmesinden de anlaşılmaktadır. Nitekim ocak-tarikat sarmalının hemen tasfiye edilemediği ve yeni kurulan Asakiri Mansure ordusuna Yeniçeri artıklarının karıştığı ve Bektaşî çevrelerden güç alarak birtakım nahoş olaylara kalkıştıkları yine vesikalara yansıyan bir durumdur.⁸¹

Bu köklü meseleden başka da meşâyihin bürokrasi üzerindeki metis politikalarını izleyebilmek mümkündür. Mesela bunlardan birisi tarikatın çekim alanına dâhil edilen bazı memur ve bürokratların tarikat lehine usulsüzlükler yapmaları şeklindedir. Tepedelen'de Bektaşî Tekkesi Babası Ergiri'li Mustafa bin Kudret, tekke arazisine ait 88 kıt'a ve 1118 dönümü hâvî tapusu olduğunu iddia etmiş ve mesele öncelikle Tepedelen mahkemesine intikal etmiştir. Yapılan muhakeme esnasında “*Ergiri nâibi ve muhâkeme-i bidâyet reisi Nazîf Efendi merkûm Baba Mustafa'ya alenen himaye ve muhalif-i kânun...*” şeklinde davrandığı kaydedilmiştir. “*Hilâf-ı hakikat ikame olunan davâ*”, 26 Ağustos 1317 tarihli tahkikat üzere Ergiri merkez kazasıyla Tepedelen, Bermedi kazalarından bazı yerlerin muhtelif mahallerinde kırk elli seneden beri bazı Bektaşî babalarının mekân tutarak Sultan Mahmûd'un “*Zîr ü zeber etdiği tekke mahallerini*” ihya ettikleri ifade edilmiştir.⁸² Burada mahkeme reisinin devleti temsil etmesine rağmen kamu yerine baba ve tekkeden yana suistimali de göze alarak tercihte bulunması başka bir deyişle devletten çok tarikatın nüfuz alanında kalarak tekkeye bir kaçış yolu açması gözden kaçırılmamalıdır.

Bu türden hadiselerin yaygınlığına işaret eden başka bir hadise şöyle gelişmiştir. Yanya Vilâyetinden çekilerek umuma tebliğ olunan 26 Ağustos 1317 tarihli telgrafnameye göre Arnavutluk cihetinde hükûmetin ruhsat izni olmaksızın bir

⁸¹ “*Asâkir-i mansûre tertiblerinin içinde bulunan eski takımın tefrik ve ihrâci ve bundan böyle berât-ı hafîl durulmayıp ale'l-devâm basîret üzere olması hususunun... ve bu defaki fesâdın münsâtı Bektaşîler olmak hasebiyle bunların dahî çâresine bakılması...*” emredilmiştir. Bk. BOA. HAT. 340/19426, 29 Z 1243/12 Temmuz 1828.

⁸² BOA. TFR.I.YN. Nr. 4/348, 12 Z 1320/12 Mart 1903, lef1, lef2, lef 5.

takım babaların muhtelif yerlerde Bektâşi tekkeleri tesis ve ihdas ederek halkın itikadını bozduklarından bahisle, ruhsat verilmek suretiyle yeniden tekke tesis ve ihdasına katiyen meydan verilmemesi emir olunmuştur. Aslında böylesi bir emrin yayınlanması bile Bektâşi Babalarına bürokrasi içerisinde ihtimam geçildiğinin açık bir göstergesidir.⁸³ II. Mahmut'un bir fermanı hümayunu tam da mevcut vaziyeti özetler durumdadır:

“Tarîk-i Bektaşîyyeden Dersaâdet'de pek çok nüfûs olduğu ma'lûm iken şimdiye kadar tard u def olanları pek cüz'iyât makulesidir. Hatta baş muhâsebe ke-tibelerinde dahi olduğu mesmû'-ı hümâyûnum olmuş idi. Ma'hûd takımları idlâl eden bütün bu kavm-ı dâlle olmağla bunların dahi tathîrine bakılmak ve birgün ihmâl ü müsâmaha olunmayarak daimâ iş güc edinilmek muktezâ-yı vakt-i hâlden olmağla ona göre zinhâr gevşetmeyip pey-der-pey taharri ve tahkîk-birle icrâsına sa'y-i mâ-lâ-ke-lâm eylesesin” (1826).⁸⁴

5. Modernleşme ve Merkezileşme Politikaları Karşısında Metis/Kaçış Yöntemleri

Tanzimat ile birlikte Osmanlı modernleşme hamlesi, yeninin sağlıklı ve iyi durumda olmasına karşın, eskinin ve kadim geleneksel kurum ve kuralların bozulmuşluğuna ve kötü durumda oluşlarına vurgu yapmakta, Avrupa benzeri rasyonelliğe dayalı yeni bir zihniyetin gerekliliğini kabullenmekteydi.⁸⁵ Buradan yola çıkılarak modernleşme hem her alanda olduğu gibi dinin yapılandığı zihin ve vicdan dünyasında da bir tekelleşmeyi dayatmış hem de geri ve çağ dışı kalmış bu geleneksel kurumlara ya reformu ya da tasfiye olmayı seçenek olarak sunmuştur.⁸⁶ Dolayısıyla yeni sosyo-ekonomik, kültürel, siyasi ve askeri kurumların inşası sürecinden bütün geleneksel kurumlar gibi tarikatların da etkilenerek çıkmaları kaçınılmazdı.

Mesela tarikatlar için getirilen imtihan uygulaması aslında tasavvufi çevrelerin söz konusu rasyonel, seküler devlet ve toplum nizamı karşısında pek dağınık duran olabildiğince soyut ve mistik öğelerle dolu olan inanç ve zihin dünyalarını resmi İslam dairesine çekmek yolunda atılmış önemli bir adımdı. Başka bir deyişle tekkeleri ıslah etmek ile şeyh ve dervişleri kitabi İslam doğrultusunda bilgilendirmek, donatmak, tekkelere devletle ve sistemle barışık meşâyihin atanmasını sağlamak aynı şey olarak algılanmaktaydı. Bu amaçlara ulaşmak maksadıyla öncü ve

⁸³ BOA. TFR.I.YN Nr. 4/348, 12 Z 1320/12 Mart 1903, lef1, lef2, lef 5.

⁸⁴ Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvüs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, çev. Ahmet Hazarfen, C. I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 125.

⁸⁵ İhsan Çapcıoğlu, *Din ve Toplum*, s. 237.

⁸⁶ Ahmet Taşgım, *Dile Gelen Alevilik*, Çizgi Yayınları, İstanbul 2013, s. 10.

düzenleyici bir rol üstlenmesi için Meclis-i Meşâiyih kurulmuştur.⁸⁷ Ardından da Meşihatın otorite ve dizayn etme gücünü gösteren ulemaya öteden beri uygulana gelen bir hususun meşâyihde de teşmil edilmesi amacıyla şeyh atamalarında imtihan usulüne geçilmiştir.

Meşâyih ise söz konusu imtihanlara dair de zaman zaman kaçış ve çıkış yolları aramaya yönelmiş görünmektedir. Zira yapılan imtihanların ciddiyeti hem sonuçlarının menfi olabilmesinden hem de imtihan evraklarının merkeze gönderilmesi hususunda Meşihatın ısrarlı tutumundan anlaşılabilir. ⁸⁸ İmtihanların içeriği ise “*Ulûm-ı dîniyyeden îrâd olunan sualler*”⁸⁹ yani şeri ilimler ile “*mensûb olduğu târikin usulünden*”⁹⁰ olduğu anlaşılmaktadır. Mesela Çamlıcalı Mehmed Efendi Dergâhı şeyhi olan Nureddin Efendi kendisine verilen yarım hisse şeyhlik görevinin yeterliliği için hizmet kanunnamesinin beşinci maddesine uygun olarak, bağlı olduğu tarihin usulünden yapılan imtihandan başarılı olmuştur. Böylece Nureddin Efendi’ye görev verilmesi aşlında usul gereği iken dini meselelerden yapılan imtihanında yeterliliğini ispat edemediği için görev kendisine verilemeyerek, kanunnamenin birinci maddesine uygun olarak daha önceki –ölen- şeyhin küçük oğluna verildiği kayıtlardan anlaşılmıştır.⁹¹ Burada ilginç olan imtihan ehliyetini ispat edemeyen

⁸⁷ Mustafa Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergâh Yay. İstanbul 1999, s. 248; Halil İbrahim Şimşek, “Türk Modernleşmesi Sürecinde Tasavvuf Alanında Ortaya Çıkan Bazı Yöntem Tartışmaları”, *Hilâl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl 2006, 5/9, ss. 7-40, s. 7; Meclis-i Meşâyih’in kuruluşu ve ilk nizamnamesi hakkında bk. Varol, *Tarikat Politikaları*, s. 471-474; 9 Şevval 1336 tarihli Meclis-i Meşâyih Nizamnamesi için bk. Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, s. 323.

⁸⁸ Bir kayıтта bu durum açıkça görülmektedir: “*Siroz’da Musâcılar Mahallesi’nde kâin Sihri Baba Dergâhı şeyhi Ahmed Efendi’nin bilâ-veled vukû-ı vefâtına mebnî münhall olan meşihat cihetinin Şeyh Mustafa Efendi’ye tevcihi hakkında Siroz Mahkeme-i Şer’iyyesi’nden tanzim kılınan ‘ilâm-ı şer’de mûmâ-ileyh Mustafa Efendi’nin imtihanı icrâ kılınmış beyân olunmuş ise de evkâf-ı müteferriâsı meyânında imtihan varakası görülemediği beyânıyla imtihanı her neden icrâ kılınmış ise bir varakaya tahriiriyle musaddıken isâli hakkınd... meşihata la’yin kılınacak zevâtın icrâ-ı imtihanıyla evrâk-ı imtihanıyesinin musaddıken be-heme-hal evrak-ı sâire meyânında olarak gönderilmesine itinâ ve dikkat idilmesi...*” MA. TZD, Nr. 1771, Numro 204, 23 Za 1309/19 Haziran 1892. İmtihan icrası ve sonrasında imtihan evraklarının gönderilmesi hususlarında itina ve dikkat edilmesi uyarısı devletin bu konuda ciddiyetini açıkça ortaya koymaktadır.

⁸⁹ MA. TZD, Nr. 1771, Num. 29, s. 204, 23 Za1309/19 Haziran 1892.

⁹⁰ MA. TZD, Nr. 1771, Num. 47, 15 Z 1309/11 Temmuz 1892.

⁹¹ “*Çamlıcalı Mehmed Efendi Dergâhı şeyhi Nureddin Efendi tarafından bi’t-taklîm havâle buyrulan işbu arzuhâl kırâat olundu. Mûmâ-ileyhin derûn-ı arzuhalde uhdesine tevcih-i istid’â kılınan nısf hisse meşihat cihetinin cihât-ı nizamnamesinin beşinci maddesine tevfiikan mensûb olduğu târikin usulünden bi’l-ımtihân ehliyyeti tebeyyün eylediği sûrette mûmâ-ileyh tevcihin iktizâsından olub fakat usûlen mesâil-i dîniyye ve men’-i icrâ kılınan imtihanında aslen isbât-ı ehliyyet idemediği cihetle... mezkûr nizamnamesinin birinci maddesine tevfiikan bi’l-tab’ müteveffânın sagâr mahdûmuna tevcih kılınmış kayden anlaşılmış ve is’âf-ı müsted’â kâbil bulunmuş olan keyfiyyetin müsted’âye tevhiimle bunun evrâkda hüfzı tezekkür kılındı.*” MA. TZD, Nr. 1771, Num. 47, 15 Z 1309/11 Temmuz 1892.

şeyhin yine de bürokratik kanallar arasında kendisine bir çıkış yolu aramasıdır. Dikkat çekici olan önemli bir husus da devletin tarikat usullerinden esasen dinî (şerî) ilimler konusundaki yeterliliği göz önüne alarak hareket etmesidir. Bu hadise Osmanlı modernleşmesinin öngördüğü tasavvufî çevrelerin resmi İslam doğrultusunda dönüştürülmeleri yolundaki eylemlerinden birisini, meşâyih'in ise bu talebe karşın bir metis yolu aradığını göstermesi açısından önemlidir.

Başka bir hadisede de Edirne'de bulunan Arabzâde şeyhi Mehmed Efendi Zaviyesi'yle, tarikat-ı âliye-i Nakş-bendî'yeden müteveffâ Süleyman Efendi zâviyesinin şeyhliğinin İsmail Hakkı Efendi uhdesine verildiğine dair mahallinden evrak gönderildiği belirtilmiştir. Ancak söz konusu şahsın imtihanı icra kılındığına dair bir belge görülemediğinden İsmail Hakkı Efendi'nin "*İcrâ-yı imtihânıyla me'zun-ı imtihâniyyesinin*" gönderilmesi hususunun Edirne Merkez Niyâbet-i Şer'iyyesi'ne bildirildiği görülmektedir.⁹² Buradan mevcut nizamnamelere rağmen böylesi bir yol izlenmesi ve anlaşıldığı kadarıyla daha öncesinden bu konu soruşturulduğu halde meşihata bir bilgi verilmemesi şeyhin bürokratik kanalları kullanarak bir kaçış yolu bulduğu şeklinde yorumlanabilir.⁹³

Bazen de imtihan meselesi hem bir kaçış yolu hem de meşâyih arasında bir mücadele alanı olarak karşımıza çıkmakta ve meseleler giriftleştikçe hakem rolüne bürünen devletin tekke ve tarikatlar üzerindeki güç ve otoritesinin de arttığı görülmektedir. Bu durumu izah eden bir hadiseye göre Yanya Vilâyetinde bir kazada bulunan Tarîkât-ı Halvetiyye Tekkesi şeyhi İdris Efendi'nin vefat ettiği geride Ke-biroğlu Derviş Halil ve küçük oğulları Süleyman ile Âkif'in kaldığı belirtilerek, yerine ise imtihan ehliyeti olmayan Halil Efendi'nin geçirildiği belirtilmiştir. Ancak Şeyh Zekerîya Efendi adındaki bir şahıs, "*Nâ ehil*" olarak nitelediği bu kişinin yerel makamlar tarafından ehil addedilerek görevlendirildiği gerekçesiyle duruma itiraz etmiştir. Şeyh Zekerîya'nın ifadelerinin doğru olmadığı, ehliyetini bir kez daha ulema ve meşâyih'ten kurulu bir imtihan heyeti önünde ispat eden Halil Efendi'nin şeyhliğe atanmasından anlaşılmaktadır. Burada ilginç olan tekke üzerindeki güç ve iktidar mücadelesinde Şeyh Zekerîya'nın imtihan uygulamasını bir mâduniyet

⁹² "*İsmail Hakkı Efendi'nin imtihânı icrâ kılındığına dair bir hareket görülemediğinden mûmâ-ileyh İsmâil Hakkı Efendi'nin icrâ-ı imtihânıyla ve me'zun-ı imtihâniyyesinin gönderilmesi hususunun Edirne Merkez Niyâbet-i Şer'iyyesi'ne iş'ârına dair takdîm kılınan Fî 26 Rebî-ül-âhır 1309 tarihli ve 49 numarolu tezkere-i dâiyânemiz üzerine icâb-ı icrâ kılınmış ise de henüz bir cevap alınmadığı kayden anlaşılmış olmağla keyfiyyetin te'kidîni niyâbet-i mezkûreye emr-i iş'ar buyrulması...22 Z 1309/18 Temmuz 1892.*" MA, TZD, Nr. 1771, Num. 14.

⁹³ "*26 R 1309/29 Kısım 1891 Tarihli ve 49 numarolu tezkere-i dâiyânemiz üzerine icâb-ı icrâ kılınmış ise de henüz bir cevap alınmadığı kayden anlaşılmış olmağla keyfiyyetin te'kidîni niyâbet-i mezkûreye emr-i iş'ar buyrulması tezekkür kılınmağın...*" MA, TZD, Nr. 1771, Num. 14.

politikası olarak kullanma biçimi ile yerel makamlarla şeyh ailesi arasında usulsüzlüğe yol açacak mahiyette olduğunu ileri sürdüğü ilişkidir.⁹⁴

Benzer bir hadisede de Kastamonu'nun Kırkçeşme Mahallesi'nde kâin Halidî Dergâhı postnişini Ahmed Hicâbî Efendi'nin vefatı sonrası yerine bütün nizam-namelere rağmen gayr-ı reşîd birâderzâdesi Arif Efendi'nin atanması hususunda mazbata verildiği görülmektedir. Burada aile içi dengelerin reşit olmamasına rağmen Arif Efendi'yi posta oturtacak bağlantılara sahip olduğu düşünülebilir. Zira hayatta olduğu gün gibi ortada iken reşit durumda olan büyük kardeş Saadeddin Efendi'nin devre dışı bırakılmasından bu durum açıkça anlaşılmaktadır. Buna itiraz eden Sadeddin Efendi "*Ârif Efendi'den derecede mukaddem evlâd-ı vâkıfıdan bulunduğu*" anlaşılmış meşayihin Ârif Efendi'ye verilmesi "*Şart-ı vakfa muhâlif olduğu gibi şer'-i şerîfe ve nizam-ı vâzîfeye mugâyir idüğünden*" görevin "*Mesâil-i dîniyyeden ve Tarikat-ı Halidîyye'den usûl-i vuku'ndan imtihâm bilâ-icrâ isbât-ı ehliyyet eylediği sûrette*" boşalan posta oturabileceği belirtilmiştir. Nihayet yapılan imtihandan geçerli bir sonuç alan Sadeddin Efendi önündeki engelleri aşarak şeyhlik postuna oturmuştur⁹⁵

Modernleşme sürecinde şeyh ve dervişleri etkileyen yeni düzenlemelerin belki de en kapsamlılarından birisi de askeri alanda yapılan reformlarla ilgiliydi. 1826'dan 1843 yılına kadar geçen on dokuz yılda askerlik hizmetleri için bir süre konmamış, 1843 yılında askerlik süresi 5 yıl olarak belirlenmiş ancak yedi yıl redif (yedek) olarak göreve hazır beklenilmesi kararlaştırılmıştır.⁹⁶ 1847 Yılında askere alma konusunda yapılan değişiklik "*Neferâtın kura-i şerîyye ile alınacağı ilân*" olunmuştur.⁹⁷ Böylece her bölgenin kendi durumuna göre genç nüfusunun belirli bir kısmını kura usulüyle askere göndermeleri kararlaştırılmıştır.⁹⁸ Nitekim Tanzimat döneminde, askerlik yapmaktan kaçan halkın medreselere ve tekkelere sığınmalarından talebe ve dervişlerin bu yükümlülükten muaf oldukları için, ahalden bazı kimselerin böyle bir hileye başvurdukları anlaşılmaktadır.⁹⁹ Bu aynı zamanda as-

⁹⁴ MA. TZD, Nr. 1771, Num. 13, s. 33, 22 Z 1309/18 Temmuz 1892.

⁹⁵ MA. TZD, Nr. 1771, Num. 18, s. 46, 6 Muharrem 1310/31 Temmuz 1892. Benzer bir hadise için bk. 1734 No'lu Meclis-i Meşâyih, Müzekkire ve Der-kenâr Defteri, s. 9.

⁹⁶ *Lûtfî Tarihi*, C. VII, s. 1146.

⁹⁷ *Lûtfî Tarihi*, C. VII, s. 1146.

⁹⁸ Varol, *Tarikat Politikaları*, s. 118; Özer, *Tekke Ve Tarikat Islahatları*, s. 36-39.

⁹⁹ Üstelik mevcut durumun ilerleyen dönemlerde de tekrür ettiği yine arşiv kayıtlarından izlenebilmektedir: Medrese talebesi olmadıkları halde öyle görünerek askerlikten istisna olundukları ayrıca Sinani Zaviyesine medresenişin namı verilerek askerlikten istisna edildiklerine dair Kalkandelen Müfettişi Abdullah'a ait telgrafın gönderildiği belirtilmektedir. Bk. BOA. TFR. I. AS. Nr. 46/4599, 16 R 1325/29 Mayıs 1907.

kerlik konusunda dervişlerin de aynen medrese talebeleri gibi bir muafiyete sahip olduklarını göstermesi açısından önemlidir. Kur'a sistemine geçilmesi ve 1846 yılına ait kanunnamenin yürürlüğe girmesiyle birlikte "dergâh sahipleri" olarak nitelenen şeyhlerin askerlikten muaf oldukları¹⁰⁰ ancak dervişlerin askeri yükümlülük altına alındıkları anlaşılmaktadır.

Öztürk, Tanzimat'tan sonra taşrada bazı kimselerin bu gelişmeler karşısında, kendi evladını veya akraba çocuklarını askeri yükümlülüğünden kurtarmak amacıyla cami, mescit ve zaviye gibi yerler yaptırdığına, buraların hitabet ve şeyhliğini kendi yakınlarına tevcih ettirmek istediklerine dikkat çekmiştir.¹⁰¹ Topluma hizmet vermek üzere inşa edilen kurumların şahsi çıkarlara alet edilmesi üzerine devlet, kendini idame ettirecek kadar mülk vakfedilmemiş vakıfların tescillerinin yapılmasını emretmiş, askeri yükümlülükleri hususunda da sırası gelen şeyh ve dervişlerin bu tür yerlere tayin edilmeyeceklerini belirtmiştir.¹⁰²

Meşâyihi bu gelişmeler karşısındaki kaçma ve savuşturma yöntemi bürokratik kanallara ulaşmak suretiyle kendileri ve akrabalarının askerlikten muafiyetini sağlamaya çalışmak şeklinde olmuştur. Devletin Seyyidler ile Mevlevî, Kadiri¹⁰³ ve Rufai¹⁰⁴ tarikatları gibi kadim geleneği sürdüren meşâyihe bu konuda tolerans tanıdığı söylenebilir.¹⁰⁵ Ancak bu kez de şeyh ve dervişlere söz konusu ailelerin

¹⁰⁰ Varol, *Tarikat Politikaları*, s. 118; II. Mahmut ve Tanzimat dönemi askeri islahatları hakkında bk. Özer, *Tekke ve Tarikat Islahatları*, s. 36-39.

¹⁰¹ Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, TDV Yayınları, Ankara 1995, s. 32. Bu tür hadiseleri tekke ve tarikatların bozulma emareleri olarak değerlendirmekte mümkündür. Bu türden bir tahlil için bk. Gündüz, *Devlet-Tekke Münasebetleri*, s. 165-180.

¹⁰² Öztürk, *Vakıf Müessesesi*, s. 32.

¹⁰³ Mevlânâ Celaleddin Rumi'nin sülalesinden olan evlad-ı zükura çeşitlilikten dolayı verilen askerlik muafiyeti, evlad-ı inas tarafından da istendiğinden durumun Seraskeriye'ye bildirilmesi kararlaştırılmıştır. Bk. BOA. MV. Nr. 35/37, 21 Z 1305/29 Ağustos 1888; Halep'de Kadiri Dergâhu Şeyhi Mahmud Esad Efendi'nin, Abdülkadiri-ı Geylani Hazretleri'nin sülalesine uygulanan askerlik muafiyetinden oğlunun da istifade ettirilmesi yönünde talebi belirtilmektedir. Bk. BOA. DH. MKT. Nr. 1181/72, 27 Ca 1325/8 Temmuz 1907.

¹⁰⁴ Dâhiliye Sadâret Kalemi tarafından sadârete gönderilen bir yazıda "Sâdât-ı Rıfâiyye'den olmalarına mebnî bâ-irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî hizmet-i askerîyyeden istisnâ olunan zevâtin evlâd ve ahşâd ve emmizâdelerinin..." tebâen askerlikten muaf olmaları yanında Rıfaiyye ailesinden olduğunu "iki şâhidin şehâdetiyle isbât ederek" başvuruda bulunanların bu ispatlarının kabul edilip edilemeyeceği sorulmuştur. Bk. BOA. DH. MKT. Nr. 2294/114, 6 N 1317/8 Ocak 1900.

¹⁰⁵ Ancak diğer tarikalara mensup meşâyihi aynı şekilde değerlendirilmediği anlaşılmaktadır: Mesela Necfî Şeyh Hasan'ın Bağdad vilâyetinde bulunan evladının hizmet-i askerîyeden muafiyetinin münasip olmayacağı kaydedilmiştir. Bk. BOA. MV. Nr. 98/32, 20 R 1317/28 Ağustos 1899; Yine Nakşebendî tarikatından Amasyalı Şeyh Mehmed Efendi'nin oğlunun askerlikten ihracı talebi kabul edilmemiş ve söz konusu şahsın askerlik görevini yapacağı belirtilmiştir. Bk. A. MKT. NZD. Nr. 50/94, 12 Ca 1268/4 Mart 1852.

soyundan olduklarını ispat gibi zor ve meşakkatli bir mâduniyet alanı daha açılmıştır. Mesela Abdülkadir-i Geylani'nin sülalesinden oldukları beyanıyla Şeyh Mehmed Tayyar Efendi ile rüfekasının askerden muafiyetleri hakkındaki talepleri kayıtlardan anlaşıldığına göre resmî makamlarla uzun süren bir cedelleşme ve yazışmalara neden olmuştur.¹⁰⁶ Bir başka hadisede ise şeyhin Kadiri ailesinden olduğu iddiası, Kadiri sülalesine ait defterde isminin bulunmaması nedeniyle reddedilerek askerlikten muaf tutulamayacağı belirtilmiştir.¹⁰⁷ Devletin ulu tarikat şeyhlerinin ailelerine mensubiyeti iddiası ile meşâyihin kendileri ve çocukları için muafiyet taleplerinden bunaldığı söz konusu sülalelere ait kaç kişinin bulunduğu tespit edilmesine dair emir çıkarmasından da anlaşılmaktadır.¹⁰⁸

Bu hususta ilginç bir durum da türbedarların kendilerini hatiplerin muadili göstererek onlar gibi askerlikten muafiyet talebinde bulunmalarıdır. Nitekim bir kayıta Gelibolu'da bulunan Mevlevî tarikatı erkânından Şeyh Ahmed Bican Efendi'nin türbedarı olduğuna ve türbedarların da hatipler gibi askerlikten muaf olduklarından kendisinin de askere alınmamasına dair başvuruda bulunan Ahmed Hulusi Efendi'nin arzuhalinin Seraskerliğe gönderildiği ve bu hususta şahsın ifadesine göre gereğinin yapılmasının istendiği görülmektedir.¹⁰⁹

Diğer taraftan devletin zaman zaman içinde bulunduğu zor şartlar, tarikatın örgütlü dini ve mistik yapısının sağlayacağı birtakım avantajlardan yararlanmak zorunda kalmasına dolayısıyla genel teamüllerin dışına çıkılarak, şeyh ve dervişlere bazı muafiyetler sağlanmasına yol açmıştır. Mesela, İran'ın Mirivan kazasında sakin olup hicret etmek isteyen şeyh ile müritlerinin Musul civarında iskânı ve birkaç yıl askerlikten ve aşardan muaf tutulmalarının emredilmesi bu durumu açıkça göstermektedir.¹¹⁰ Burada sınırların güvenliği noktasında tarikata mecbur kalan devletin bu durumundan şeyh ve müritlerin öyle ya da böyle istifade ederek bir anlaşma ve uzlaşma zemini bularak birtakım yükümlülüklerden kurtulmayı başardıkları söylenebilir.

¹⁰⁶ BOA. BEO. Nr. 161/12034, 09 Ş 1310/26 Şubat 1893.

¹⁰⁷ BOA. BEO. Nr. 240/17954, 4 M 1311/18 Temmuz 1893.

¹⁰⁸ Abdülkadir-i Geylani Hz. sülale-i tahiresinden olduklarını iddia ederek askerden muafiyetlerini isteyen Şeyh Mehmed Tayyar Efendi ile Aclanizadeler hakkında olunacak muamele ile Kadiriye ve Rufaiyye sülalelerinden ne kadar nüfus olduğunun ba-defter arz-ı irade-i seniyyeden olmasına nazaran, mezkûr defterin vürudunun taliki hakkında karar için bk. BOA. BEO. Nr. 173/12950, 29 Ş 1310/8 Mart 1893.

¹⁰⁹ BEO. Nr. 987/73972, 4 Ra 1315/3 Ağustos 1897.

¹¹⁰ BOA. DH. MKT. Nr. 1555/105, 12 S 1306/18 Ekim 1888.

Reform çağında tarikat çevrelerini doğrudan etkileyen bir konu da vergi mükellefiyeti meselesidir. Devletin modernleşme ve merkezleşme siyaseti doğrultusunda maliye teşkilatı, ayrı ayrı olan harcama kalemlerinden birbiriyle ilintili olanların bir kalem altında birleştirilmesi suretiyle Avrupai bir zihniyet ile yeniden yapılandırılmıştır.¹¹¹ Evkaf Nezareti'nin kurulmasıyla sadece bütün vakıfların gelirleri ve idaresi nezaretin bünyesinde toplanmamış aynı zamanda vergi meselesi de yeniden düzenlenmiştir. Gelirlerin ve giderlerin tek merkezden kontrol edileceği bu sistemde vergi konusu herkesin eşit tutulduğu geleneksel ayrıcalıklı kesimlerin imtiyazlarının lağvedildiği yeni bir düzen kurulmayı hedeflemiştir. Böylece tekke ve zaviyelerin, malî kaynakları kontrol altına alınarak, üzerlerinde bir devlet baskısı ve otoritesi tesis edilmeye başlanmış, ardından yine devletin siyasi ve politik hamleleri yoluyla onlara maaş tahsisi ve vergi muafiyetleri sağlanmak suretiyle bir nevi memurlaşmaları ve sisteme doğrudan entegre edilmeleri için çalışılmıştır.¹¹²

Bu süreçte kadim tasavvuf geleneğini sürdüren tarikatların, geçmişten beri kendilerine tahsis edilmiş olan köy ve arazi gelirlerine dokunulmamış¹¹³ hatta "müstesnâ evkafdan olduğu hasebiyle" bu tür tarikat vakıflarının aşar ve ağnam vergileri de vakfa bırakılmıştır.¹¹⁴ Ancak güçsüz vakıflara sahip olan tekkelere aynı hoşgörü gösterilmemiş hatta bu tür yerlerin başta askerlik olmak üzere birtakım yükümlülüklerden kaçmak için kullanıldığı kaydedilmiştir¹¹⁵ Böylece Tarikat çevreleri askerlikten sonra, önemli bir muafiyet ve ayrıcalık sahası olan vergiler konusunda da

¹¹¹ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayınları, İstanbul 1993, s. 98.

¹¹² Gündüz, *Devlet Tekke Münasebeleri*, s. 155, Özer, *Tekke ve Tarikat Islahatları*, s. 84.

¹¹³ Varol, *Tarikat Politikaları*, s. 98.

¹¹⁴ Mesela "Sülâle-i tâhire-i siddikiyyeden Molla Hasan Bulankî hazretlerinin Muş Sancağı ... Bulankî Kazası'nda vakî zaviyesine merbûl karye ve mezran aşer vergi mahsulesine bakılan zaviye-i mezkûreye aid olduğu halde hükümet-i muhasebeci edilen müdâhelenin hakkında vuku' bulan istidâsı üzerine şîrâ-yı devletden kaleme alınan mazbata"dan bahsedilmekte dergâhın aşar ve ağnam vergilerinin tekrardan dergâha bırakıldığı "sâlihi'z-zıkr karye ve mezarluk aşer vergi mahsulesiyle ağnâmu mahsûlünün zaviye-i merbûteye raci' idiği..." halde malienin bu durumu kabul etmediğini belirtilerek dergâha bırakıldığı malieyce de kabul edilen aşardan başka ağnam vergisinin de zaviyeye bırakılması "nezâret-i maliyeye bu karara iğraz ile yalnız ağnam mahsulüne başka olan mahsûlâtın zaviyeye âidiyeti ..." istenmiştir. Şeyh Tahir tarafından yazılan bu dilekçeye karşılık "Molla Hasan Bulankî vakfı ise müstesnâ evkafdan olduğu hasebiyle vakfın tervîci ..."ne karar verilmiş, zaviye maliye memurları ile girdiği mücadeleyi kazanmıştır. Bk. BOA. MV. Nr. 12/64, 23 Z 1303/22 Eylül 1886; Tanzimât döneminde genellikle Nâzaret'e bağlanan vakıflar içinde, Evkâf-ı Celâliyye (Mevlânâ vakfına soradan Evkâf-ı Celaliyye adı verilmiştir), Hacı Bektaş-ı Velî, Abdulkadir Geylanî, Hacı Bayram-ı Velî, Gazi Evronos, Gazi Ali Bey, Gazi Süleyman Bey vakıfları "müstesna" tutulmuş vakıf ve gelirlerine el konulmamıştır. Bk. Özer, *Tekke ve Tarikat Islahatları*, s. 82.

¹¹⁵ Varol, *a.g.e.*, s. 99; BOA. İ. MSM. Nr. 23/591; Özer, *Tekke ve Tarikat Islahatları*, s. 82; Öztürk, *Vakıf Müessesesi*, s. 32.

birdenbire düzenli birer mükellefe dönüşmüşlerdir. Bu süreç aynı zamanda devlet-tarikat ilişkilerini, hızla meşâyihin devlete mecbur olduğu bir patronaj ilişkisine dönüştürmüş, bürokrasinin yer yer çok kuralcı ve tavizsiz tutumu meşâyih ile sık sık karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Mesela, Mâliye Nezâreti'ne yapılan bir şikâyet başvurusunda Bağdat'ta bulunan Sazlı Kasabası sakinlerinden Rufai Halifesi Abdülaziz Efendi'den *"vergi alınmak ıktiza eder bir nispeti olmadığı halde vergi talep olunmakta olduğundan"* bahisle böylesi bir durumda *"Bir şey talep olunmaması lazım geleceğinden"* vergi alınmaması emredilmiştir.¹¹⁶

Meşâyih zahiri ya da bâtuni melekelerini, güçlü sosyal ağları, nüfuz ve prestijini de işe koşmak suretiyle tekrar vergi muafiyeti kazanmak,¹¹⁷ vergilerin miktarını düşürmek,¹¹⁸ vergi borçlarının ve ödenmesi gereken harçların affını sağlamak¹¹⁹ ve bazen de isyan bayrağını çekerek yaptırımlardan kurtulmak gibi farklı metis politikaları geliştirmiştir.¹²⁰ Mesela, Bingazi'de bulunan Senusî zaviyeleri meşâyihî öşür vergisi konusunda mazur görülmelerini talep etmişler ve bu durumu merkezi hükümete kabul ettirmeye çalışmışlardır. Ancak anlaşıldığı kadarıyla bu arzularını gerçekleştirmek için de aralarında güçlü bağlar ve ağlar kurdukları aşiretleri kıskırtmışlardır. Nitekim olayın mahallinde yapılan tahkikat sonucu *"vergi ve öşür*

¹¹⁶ BOA. A.MKT. NZD. Nr. 72-92, 11 CA 1269/20 Şubat 1853.

¹¹⁷ Mesela XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra önemli ve nüfuzlu tarikatlar arasında olduğu anlaşılan Şazelîye Tarikatı Şeyhlerinden Mehmed Zafir Efendi'nin tekke ve medreselere vakf eylediği arazi ve emlakın tekâliften muaf tutulduğu anlaşılmaktadır. Bk. BOA. İ. DH. Nr. 783/63647, 25 Ra 1296/17 Mayıs 1879.

¹¹⁸ Nitekim 21 Ra 1269/24 Aralık 1852 tarihli bir belgede Cizre Sancağında kâin Mardin Kazasındaki Şeyh Musa Zoli Tekkesi postnişinlerinin tekâliften muafiyetlerinden bahsedilmektedir. Bk. BOA. Nr. C. EV. 522/26354; Yine bir başka belgede de Bitlis'te kâin Müştak Baba Tekkesi Şeyhi Sadullah Efendi'den talep edilen verginin alınmamasına dair Kürdistan Valisi'ne şukka yazılmıştır. Bk. BOA. A. MKT. UM. Nr. 25/85.

¹¹⁹ Tarikat-ı Nakşebendî'den Bağdatlı Şaban'ın mahdumu Süleyman Efendi'nin iki çift öküzünün vergisinin affı talebi herhalde yukarıda izah etmeye çalıştığımız durumun en güzel örneklerinden birisi olsa gerektir. Bk. BOA. MVL. Nr. 374/66, 18 M 1278/26 Temmuz 1861; "Yine Bağdad'da kâin Nakşebendî Tekkesi'ne mevkuף olan ağnamın vergiden istisna" edilmesi söz konusudur. Bk. BOA. BEO. Nr. 615/46108; Akka'da mukim Şazelîye Tarikatı Şeyhi Ali Efendi'nin Beyrut'ta vakfettiği hane ve bahçesine ait vergi borçlarının silinmesi hakkında bk. BOA. DH. MKT. Nr. 72/14, 7 Z 1310/22 Haziran 1893; Evkaf-ı Hümayun müfettişinin verdiği berat harcını ödeyemeyen Kadiriye Tarikatı'ndan Seyyid Ali Keşî Bey'in affı hakkında bk. BOA. A. MKT. NZD. Nr. 308/61, 21 Ş 1276/14 Mart 1860. 3 C 1314/9 Kasım 1896 tarihli bir arşiv belgesinde, Hacı Bektâş-ı Velî Hazretleri Tekkesi post-nişinliğine atanan Buharalı Hamza Efendi'den istenen harç resminin padişah sadakası olarak affı istenmektedir. Bk. BOA. BEO. Nr. 864/64732.

¹²⁰ Sadâret-i azîm mektûbu kalemi, Taraf-ı vâlâ-yı ser-askeriyye ve şûrâ-yı devlet riyâset-i celîlesine gönderilen söz konusu vesika için bk. BEO Nr. 2706-202946, 23 N 1323/21 Kasım 1905.

vermemek hususunda” birleşen kabilelerin “*âdem-i itaat-ı kıyam eyledikleri*” ve bölgede vergi tahsili yüzünden ahvalin “*âdeta isyan rengi*” aldığı kaydedilmiştir. Aşiretlerin “*Ze'vâya a'sârnı vesîle-i itihaz*” ederek bazı maksatlarına ulaşmak istediklerinin merkezi hükümetçe bilindiği ve bölgenin “*emr-i idâresi(nin) bütün bütün haleldâr*” olduğu yani bozulduğu Derne Kaymakamlığı vekaletine bildirilmiştir. Sonuç olarak, bu tür hadiseler için emsal teşkil etmesi açısından itidalli ve yerinde bir askeri güç kullanmak suretiyle söz konusu aşiretlerin yola getirmesi salık verilmiştir. Bu mesele hükümetin vergi yükümlülüğü talebi karşısında tarikatın sosyal ağlarını işin içine sokarak çatışmayı dahi göze alarak radikal bir kaçış yöntemini seçebildiğini göstermesi açısından mühimdir.

Bütün bu gelişmelerden meşâyihin, II. Mahmut dönemi ile başlayan Tanzimat döneminde artarak devam eden hemen her alanda eşit yükümlülükler getiren uygulamalardan kadim bir tarikat geleneğini sürdürüyor olma, seyyid olma, türbedâr olmak suretiyle hatiplerin muadili olma ve nihayet devletin içinde bulunduğu konjonktürel şartlardan yararlanmak gibi yollarla başka birdeyişle de mâdun kesim olarak geliştirdikleri birtakım metis politikalarıyla kurtuldukları veya kurtulmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Sonuç

Osmanlı kuruluş evresinde devletin kurucu unsurlarından birisi olarak ortaya çıkan abdallar, babalar, şeyhler ve dervişlerle temsil edilen tarikatlar devletle birlikte paralellik arz eden bir şekilde yaygınlaşmışlar, Osmanlı fert ve cemiyet hayatının önemli bir parçası haline gelmişlerdir. XVI. yüzyıldan itibaren merkezi devlet aygıtı ve onun ideolojik varyantları doğrultusunda sisteme adapte edilmeye çalışılan bu teşkilatlı yapılar, XIX. yüzyılda bu kez resmi ideoloji yanında modernleşmenin dayattığı yeni kural ve kurumlarla karşılaşmışlardır. Kadim tasavvuf ve tarikat yaşantılarını derinden sarsan bu hadiseler karşısında mâdun konumunda olan şeyh ve dervişler, isyan etmeden isyankâr olmak, karşı çıkmadan kurallardan kaçmak, talep etmeden taleplerinin yerine getirilmesini sağlamak, kaçmadan gizlenmek, hakikati söylemeden kendilerince hakları olana kavuşmak gibi kaçma ve savuşturma yöntemleri geliştirmişlerdir. Bunların yanında, tekke vakıfları ve malları üzerinde tasarrufta bulunmak, izinsiz tekke ve zaviye açmak, buraları amacının dışında kullanmak, toplum ve bürokrasi üzerinde nüfuz kurmak suretiyle amaçlarına ulaşmak, devletin modernleşme ve merkezileşme politikaları karşısında yeni kaçış ve çıkış kanalları bulmak gibi çok çeşitli metis politikaları ihdas etmişlerdir.

Tarikat çevreleri söz konusu bu metis politikalarının taktik planlaması ve stratejik olarak uygulanmaları esnasında sadece rasyonel yolları değil, aynı zamanda şeyh merkezli örgütlü yapılar olmalarının sağladığı avantajla dinî ve mistik yöntemleri de işe koşmuşlardır. Tarikat çevrelerinin geliştirmiş olduğu söz konusu batını mesnetlerden beslenen bazı metis politikaları, onların devlet ve toplum içerisinde güçlü ağlar kurmalarına yol açmıştır. Bu durum devleti tarikat karşısında çaresiz bırakan hususların en başında gelmiştir. Tarikatın bu yönü, meşâyih en köşeye sıkıştığı dönemlerde bile bir çıkış ve kaçış imkânı sunmuştur. Şu halde Osmanlı toplumunda, devlet-tarikat ilişkilerini, Osmanlı modernleşmesinin geleneksel yapılar üzerindeki etkilerini, değişim ve dönüşümü emreden reformlar karşısında meşâyih'in gösterdiği refleksi doğru anlamak ve anlamlandırmak için tarikat çevrelerinin mutlak iktidar ve bürokratik kanallar karşısında geliştirdikleri metis yöntemlerini anlamak hayati bir öneme sahiptir.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Cevdet Tasnifi Maarif (C. MF), 184/9179.

Cevdet Tasnifi Evkaf (C. EV), 430/21752, 513/25928, 349/17705, 522/26354.

Cevdet Tasnifi Adliye (C. ADL.), 9/568.

Şûrâ-yı Devlet Defterleri (ŞD.d.), 2128/7.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TSMA.), 7351.

Zaptiye Nezareti Belgeleri (ZB.), 350/50, 350/82

Sadaret Mektûbî Kalemi, De'âvi (A. MKT. DV), 138/7.

İrade tasnifi, dâhiliye (İ. DH.), 669/46618, 783/63647.

Yıldız Esas Evrakı (Y. EE.), 30/86.

Rumeli Müfettişliği Yanya Evrakı (TFR. I. YN.), 4/348.

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV), 35/37, 98/32, 12/64.

İradeler Mesâil-i Mühimme (İ. MSM.), 23/591.

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT.), 2356/115, 2316/116, 2121/92, 2153/37, 1737/76, 2018/2, 1181/72, 2294/114, 1555/105, 72/14.

Sadaret Mektûbî Kalemi, Mühimme (A. MKT. MHM.), 121/14.

Bâbîâlî Evrak Odası (BEO), 615/46108, 864/64732, 2706/202946, 2987/223992, 2977/223245, 39/2870, 161/12034, 240/17954, 173/12950, 987/73972.

Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi (HAT), 289/17328, 340/19426.

Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayet (Y. PRK. UM.), 66/114, 27/14.

Maarif Nezareti Mektûbî Kalemi (MF. MKT.), 361/19, 812/67.

İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi (MA)

Meclis-i Meşâyih Müzekkire ve Der-kenâr Defteri, Nr. 1734.

Tekke Zaviye Defteri, Nr. 1771.

Tedkîk-i Müellefat Müzekkire ve Tedkîk-i Mesâhif-i Şerife Kayıt Defteri, Nr. 1784.

Yayımlanmış Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *6 Numaralı Mühimme Defteri*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın nu: 25, Ankara 1995.

Çorum Kent Arşivi, *Çorum Şerife Sicilleri*, haz. Çorum Belediyesi Kent Arşivi, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2009.

Diğer Kaynaklar

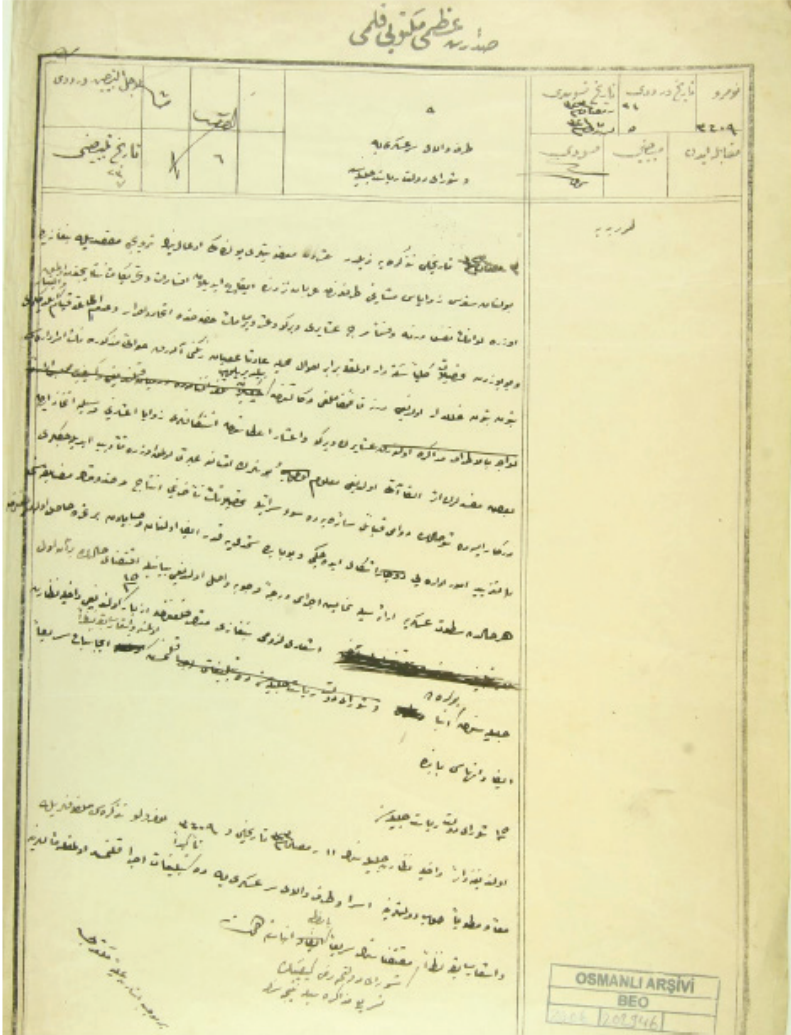
- Ahmet Cevdet Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, haz. Mustafa Gencer, C. I-II, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011.
- Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anivîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, çev. Ahmet Hazarfen, Yapı Kredi Yayınları. İstanbul 1999.
- Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'a-Nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, haz. M. Münir Aktepe, C. XI, TTK 1989.
- Ahmed Rasim, *Osmanlı Tarihi*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, C. I-II, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2012.
- Ahmed Rıfkı, *Bektâşî Sırrı*, haz. Mahmut Yücer, C. I-II, Kesit Yayınları, İstanbul 2013.
- Akhisarlı Şeyh İsmâ Menâkıbnâmesi*, haz. Sezai Küçük - Ramazan Muslu, Aşiyân Yayınları. Sakarya 2003.
- Akyıldız, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayınları, İstanbul 1993.
- Alvan, Türkân, “Devrinden Seyrine Sultan III. Murad’ın Kitâbü’l-Menâmât’taki Mektuplarına Dair Bazı Tespitler” *Fatih Sultan Mehmet Vakfı İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, *Journal of Humanities and Social Sciences*, Sayı/Number 3, Bahar/Spring, İstanbul 2014, ss. 27-60,
- Arslan, Faruk, *Mason Bektaşiler*, Karakutu Yayınları, İstanbul 2009.
- Aşçıdede, Halil İbrahim, *Hatıralar*, haz. Reşad Ekrem Koçu - Mehmed Ali Akbay, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, İstanbul t.y
- Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye’nin Düzeni-I*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1971.
- Nihat, Azamat, “İbrahim Gülşeni”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 21, Ankara 2000, ss. 301-304.
- , “Hacı Bayram-ı Veli”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 14, İstanbul 1996, ss. 442-447, s. 445.
- Balıvet, Michel, *Şeyh Bedreddin-Tasavvuf ve İsyân*, çev. Ela Gültekin, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011,
- Barkey, Karen, *Farklılıklar İmparatorluğu*, çev. Ebru Kılıç, Versus Yayınları, İstanbul 2011.
- Çapcıoğlu, İhsan, *Modernleşen Türkiye’de Din ve Toplum*, Otto Yayınları, Ankara 2011.
- Çeşmî-zâde Mustafa Reşîd, *Çeşmî-zâde Tarihi*, haz. Bekir Kütükoğlu, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1993.

- Defteri Dervişan, *Yenikapı Mevlevîhânesi Günlükleri*, haz. Bayram Ali Kaya - Sezai Küçük, Zeytinburnu Beled. Kült. Yayınları, İstanbul 2011.
- Demir Baba Velâyetnâmesi*, haz. Filiz Kılıç - Tuncay Bülbül, Grafiker Yayınları, Ankara 2011.
- Ebû Abdîrrahmân Es-Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risaleleri*, çev. Süleyman Ateş, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara 1981.
- Elvan Çelebi, *Menakıbu'l-Kudsiyye fi Menâsibi'l-Ünsiyye*, haz. İsmail E. Erünsal-Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- Erdoğan, Necmi, "Devleti İdare Etmek, Mâduniyet ve Düzenbazlık", *Toplum ve Bilim*, Sayı 83, Kış 1999/2000, ss. 8-30.
- Ertem, Adnan, "Osmanlı'dan Günümüze Vakıflar", *Vakıflar Dergisi*, c. 36, Aralık 2011, ss. 26-65.
- Mehmed Es'ad Efendi, *Üssi Zâfer*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005.
- , *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam- Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.
- F.W., Hasluck, *Bektaşî İncelemeleri*, haz. Mehmet Kanar, çev. Râgıp Hulûsî, İstanbul Say Yayınları 2012.
- Gencer, Bedri, *İslam'da Modernleşme*, Doğubatı Yayınları. Gencer, Ankara 2012.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Sıma'na Kadıoğlu Şeyh Bedreddin ve Menâkıbı*, Milenyum Yayınları, İstanbul 2008.
- Gündüz, İrfan, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, Ankara 1989.
- Hücvirî, *Keşful Mahcûb-Hakikat Bilgisi*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010.
- Işık, Zekeriya, *Şeyhler Ve Şahlar-Osmanlı Toplumunda Devlet Tarikat İlişkilerinin Gelişim Ve Değişim Süreçleri*, Çizgi Kitabevi, Konya 2015.
- İnalçık, Halil, *Devlet-İ 'Alîyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012.
- İslamoğlu, Huri, "16. Yüzyıl Anadolu'sunda Köylüler, Ticarileşme Ve Devlet İktidarının Meşrulaştırılması", *Osmanlı Toprak Mülkiyeti Ve Ticari Tarım*, (Editörler Çağlar Keyder, Faruk Tabak), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.
- Kara, İsmail, "Bir Tenkit/Tasfiye Alanı Olarak Tasavvuf ve Tarikatlar", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

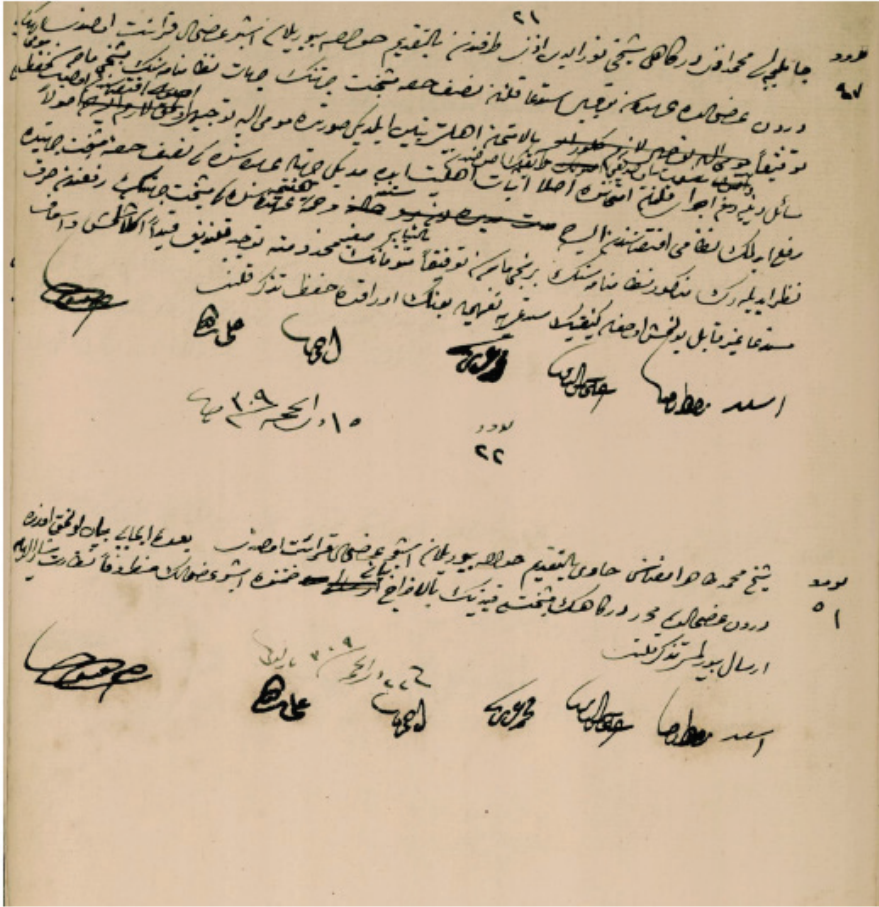
- Kara, Mustafa, *Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergâh Yay. İstanbul 1999
- Karal, Enver Ziya, *Selim III. Ün Hattı Hümayunları*, TTK Yayınları, Ankara 1999.
- Karpat, Kemal, *İslam'ın Siyasallaşması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul 2010.
- Kasaba, Reşat, *Bir Konar Göçer İmparatorluk, Osmanlıda Göçebeler, Göçmenler Ve Sığınmacılar*, çev. Ayla Ortaç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012.
- Kazancı, Musa, "Althusser, İdeoloji Ve İletişimin Dayanılmaz Ağırlığı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 57-1/2002, ss. 55-87.
- Koç, Ahmet, "Mevleviler ve Devlet: Ankara Mevlevihanesi Örneği (Ekonomik Statü, Vakıflar ve Yönetim)", *Bellekten*, 276, Cilt: LXXVI-Sayı: 276-Yıl: 2012 Ağustos, ss. 527-552.
- Kuşeyrî Risalesi, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1991.
- Lindner, Rudi Poul, *Ortaçağlar Anadolu'sunda Göçebeler Ve Osmanlılar*, çev. Müfit Günay, İmge Yayınları, Ankara 2000.
- Lowry, Heath, *Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.
- Melikoff, Irene, *Uyur İdik Uyardılar-Alevilik Bektaşılık Araştırmaları*, Demos Yayınları, İstanbul 2011.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Babailer İsyanı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011.
- , "Osmanlı Resmi (Yahut İmparatorluk) İdeolojisi Meselesi", *Doğu Batı Yayınları*, 29/2004, ss. 73-82.
- Okumuş, Ejder ve Cihan, Ahmet ve Avcı, Mustafa, *Osmanlı Devleti'nde Eğitim, Hukuk ve Modernleşme*, Ark Yayınları. İstanbul 2006.
- Özer, Ekrem, *Osmanlı'da Tekke ve Tarikat İslahâtları -II. Mahmud Dönemi Ve Sonrası-*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2007.
- Öztürk, Nazif, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi, Türk Diyanet Vakfı Yayınları*, Ankara 1995.
- Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, C. II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- Râşid Mehmed Efendi - Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Tarîh-i Râşid ve Zeyli*, haz. Abdülkadir Özcan - Yunus Uğur - Baki Çakır - Ahmet Zeki İzgör, C. I-II-III, Klasik Yayınları. İstanbul 2013.
- Savaş, Saim, *Bir Tekkenin Dinî ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zaviyesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992.

- Soyyer, A. Yılmaz, *19. Yüzyılda Bektaşılık*, Frida Yayınları, İstanbul 2012.
- Şimşek, Halil İbrahim, “Türk Modernleşmesi Sürecinde Tasavvuf Alanında Ortaya Çıkan Bazı Yöntem Tartışmaları”, *Hittit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl 2006, 5/9, ss. 7-40
- Şirvanlı Fatih Efendi, *Gülzâr-ı Fütûhât*, haz. Mehmet Ali Beyhan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011.
- Taşgın, Ahmet, *Dile Gelen Alevilik*, Çizgi Yayınları, İstanbul 2013.
- Türer, Osman, “Osmanlı Anadolu’sunda Tarikatların Genel Dağılımı”, haz. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, TTK, Ankara 2005.
- Terzi, Emine Yeni, “Divan Şiirinde Osmanlı Devletindeki Sosyal, Ahlâkî Ve İktisadî Çözülmenin Akisleri”, *Selçuk Üniversitesi Uluslar Arası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi 7-9 Nisan 1999 –Bildiriler*, Konya 2000, s. 361-377.
- Varol, Muharrem, *Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti’nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011.
- Yurdakul, İlhami, *Osmanlı İlmîye Merkez Teşkilâtı’nda Reform (1826-1876)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.
- Yurtseven, Yılmaz, “Osmanlı Klasik Döneminde İdeoloji, Din Ve Siyasi Meşruiyet Üzerine Kısa Bir Değerlendirme”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XI, Sa.1-2, Yıl 2007, ss. 1255-1283.

EKLER

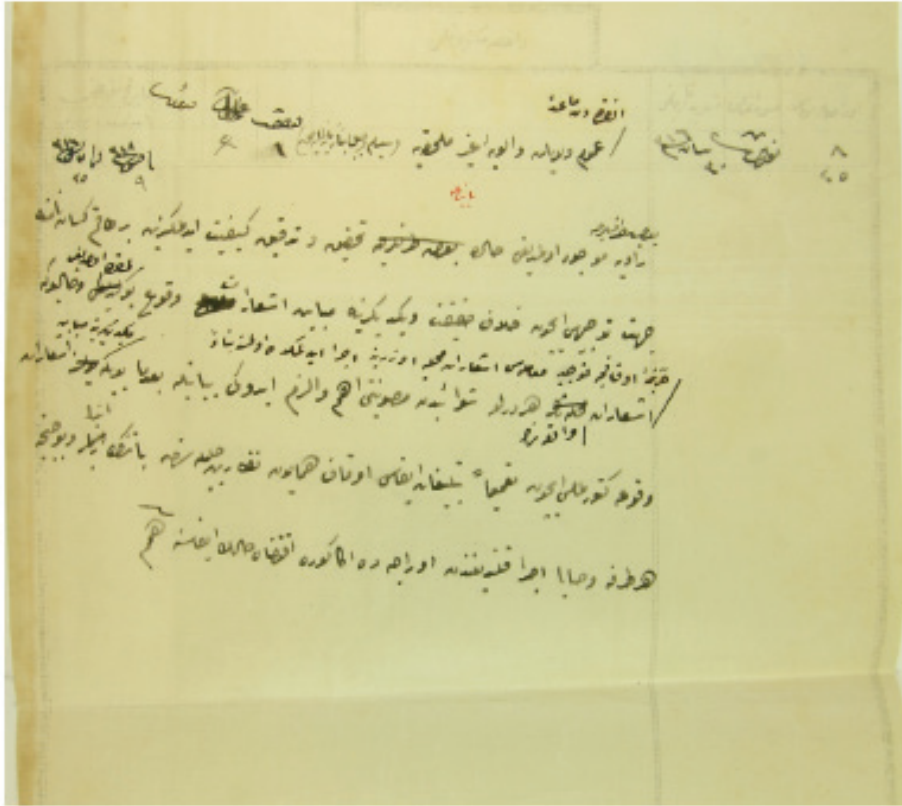

EK-1: Şemsi zaviyeleri meyâyihi taraftarlarının öşür vergisinden mazur görülmeleri talepleri ile bu arzularını gerçekleştirebil-mek için bölgedeki aşiretleri de vergi ve öşür vermemek konusunda kışkırtıklarna dair belge. BOA. BEO. Nr. 2706/202946, 23 Ramazan 1323/21 Kısım 1905.

EK-2: Bağlı olduğu tarikin usulünden yapılan imtihandan başarılı olduğu halde mesâilidiniyeden yapılan imtihanında yeterliliği-ni ispat edemediği için yarım hisse şeyhlik görevinden alınan Çamlıcalı Mehmed Efendi Der-gâhu şeyhe Nureddin Efendi'nin arzuhalı.
Meşihat Arşivi, Tekke Zaviye Defteri, Nr. 1771, Num. 47, 15 Zilhicce 1309/11 Temmuz 1892.

EK-4: Bazı taraflarca Zâviye mevcut olmadığı halde görev tevcihi için “Halâf-ı hakikat” beyanda bulunulduğuna dair bir tezkere.
BOA. DH. MKT. N: 2356/115, 30 Nisan 1316/13 Mayıs 1900

1701
26
1

بعلانته فوسر کرکه مدوتیتم تعلیم و مستقیمه تقسیم اربوب اولغنه حواله ادرین معلیه تکریر بعد الا و اوقاف
کابلون نظارت جلیله سنه مجلس سینه کوزین ایلان حوزت تکلمه در دیوانه یوسف کیمن یانیس و شایسته دیوان
اعلام شریع کیمن هیئت اولادیس واقع تعطیل مضبوط کیمین واقع حسن یشا کیمر سزاویم دار و اوقاف کیمین
اولاد احمد خاوندین وارین صحیفه تابع براداری فقیر قرائنه دونه کیمین سوز کورنه کافون قولدر دکرنی بیله سینه
ایلی قیاد کیمین برقیاس حلالان اریق کیمین تکلمه اولر ایمین ایلم برلازم کیمین لمعم ایتک شکرلری سوز ایلم کیمین
اعلام رعایت ایقوب زکرافنده کون حصر سی تکلمه آندون کیمین آوقاف الهانی کیمین اولغنه کیمین منظره اولر کیمین
مقابلت ایجابا و حوب وقف منکر کیمین کیمین سبب اولر اولر اولر اولر اولر اولر اولر اولر اولر اولر اولر
چونک چیلو خلعت کیمین در حیل انری و لولیت کیمین جعفر انما زاهر ایمل کیمین کیمین کیمین کیمین کیمین
نیغیر یارینه برت کیمین انکا کیمین کیمین کیمین کیمین کیمین کیمین کیمین کیمین کیمین کیمین کیمین
صورت ایقانه نظر سوز اولر کیمین کیمین کیمین کیمین کیمین کیمین کیمین کیمین کیمین کیمین کیمین
عده سنه رضوا لایم در کیمین کیمین کیمین کیمین کیمین کیمین کیمین کیمین کیمین کیمین کیمین
سوز ایلم کیمین کیمین کیمین کیمین کیمین کیمین کیمین کیمین کیمین کیمین کیمین کیمین کیمین کیمین
ایتم مضبوط رعایانه فکر متوغلایم مطرقات نظارت مت الایله ارسال جور کیمین

محمد علی کیمین علی کیمین علی کیمین
محمد علی کیمین علی کیمین علی کیمین

EK-5: Vakıf mallarını şahsi çıkarları için kullanarak "Vakf-ı mezkûrun külliyyen mahvına sebep olduğu" kaydedilerek tekkeden kovulan Ahmed Rıza Efendi yerine Nakşbendî tarikâtından Hasan Efendi'nin görevlendirildiğini belirten kayıt. Meşihat Arşivi, Tekke Zaaviye Defteri, Nr. 1771, Num. 5, s. 26, 16 Şevval 1309/14 Mayıs 1892.